

REMOTE STORAGE

BOOKSACKS OFFICE

GLASNIK

ZEMALJSKOG MUZEJA

U

BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК

ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА

У

БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

UREDNIK:

KOSTA HÖRMANN.

УРЕДНИК:

КОСТА ХЕРМАН.

XVII.

1905.

Uredništvo:

Sarajevo, bos.-herc. zemaljski muzej.

Administracija:

Sarajevo, zemaljski ekonomat.

Godišnja cijena Glasnika s poštarinom 4 K.
Pojedine sveske stoje s poštarinom 1 K 60 h.

Dopisi i novčane pošiljke u stvari pretpлате и oglasa
neka se uprave na *Zemaljski ekonomat kao administraciju Glasnika zemaljskog muzeja.*

Уредништво:

Сарајево, бос.-херц. земаљски музеј.

Администрација:

Сарајево, земаљски економат.

Годишња цијена Гласника с поштарином 4 К.
Појединачне свеске стоје с поштарином 1 К 60 х.

Дописи и новчане пошиљке у ствари претплате и
огласа нека се управе на *Земаљски економат као
администрацију Гласника земаљског музеја.*

SARAJEVO — САРАЈЕВО

ZEMALJSKA ŠTAMPARIJA — ЗЕМАЉСКА ШТАМПАРИЈА

1906.

GLASNIK

ZEMALJSKOG MUZEJA
U
BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК

ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА
У
БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

Nalaz bosanskih novaca, obreten kod Ribiča.

Opisao

dr. Ciro Truhelka.

A. Povjest nalaza.

Početkom mjeseca maja god. 1904. obreli su seljaci Omer i Avdija Mešukić u svome vinogradu, zvanom Prijeko više sela Ribiča u konjičkom kotaru vrč napunjen srebrnim novcem. Ulomci toga vrča dobavljeni su u zemaljski muzej, gdje je vrč, koliko je to bilo moguće, sastavljen. Vrč je dugoljasta, uska oblika, nešto slabo izbočene bočine, povisoka, uska grla sa uskom ručicom po strani, — obična vrsta vrčeva, iz kojih se u srednjemu vijeku pilo vino. Vanjština mu je bila obojena zelenom, dosta neuredno izragjenom caklovinom. Visina mu je 24,5 cm, širina grla 7 cm. Grlo bilo je začpljeno drvenim čepom, koji je još prilično dobro uščuvan.

U tome vrču bilo je, kako su nalaznici izjavili, svega 1422 komada srebrna novca, koje su oba brata odmah na licu mjesta megju se podijelili, tako da je svakoga zapalo 711 komada.

Nakon restauracije kušalo se u muzeju ustanoviti, koliko je od prilike komada moglo stati u vrč te je pronagjeno, da je u njemu bilo mjesta najmanje za 1400 a najviše, ako se novac što bolje u njem stisne, za 1460 komada. Prema tome može se reći, da je vrč bio do vrha napunjen novcima, kada ga je nekadanji vlasnik zakopao na mjestu, koje se danas zove Prijeko.

Ne može se dosta prežaliti, da zemaljski muzej nije ovaj put o tome nalazu bio odmah, čim se pomolio, obaviješten. Neukost nalaznika i pohlepa posrednika, koji su nastojali, da se u jednu ruku neukoštu seljaka, a u drugu velikom vrijednošću nalaza okoriste, bili su uzrok te taj nalaz nije odmah, kako to postojeća naredba zahtijeva predan zemaljskom muzeju, već je dospio u druge ruke, a muzej se tek morao boriti, da ga dobavi za svoju zbirku i time spasi za znanost. To mu je uz velike žrtve napokon i uspjelo, ali opet nije bilo moguće spasiti čitav nalaz.

Prvi glas o tome nalazu donio je upravi zemaljskog muzeja jedan Sarajlija, koji se je ponudio, da će ga, ako ga uprava ovlasti, nabaviti za muzej. On je doista predložio 1008 komada. Dok se uprava brinula, da pribere znamenitu svotu, koju nalaznici tobož išču za te novce, poslao ih je on u Beč, ne bi li tamo našao još bolju cijenu. Samo energičnom postupku uprave poslo je za rukom prisiliti toga gospodina, koji je mandatom uprave dospio do tih novaca, da ih vrati, ali kada su vraćeni, bilo ih je samo

1006 komada, a dva jamačno su putem zaostala u rukama sabirača, koji ne mari, na koji način umnožava svoju zbirku.

Ovdje nije mjesto da izvjestimo o svim, često nelijepim epizodama, što su se desile, dok je muzeju pošlo za rukom spasiti za znanost bar najveći dio toga nalaza. Dosta je spomenuti, da je muzej za nj isplatio ravno dvadeset puta toliko, koliko su neuki nalaznici primili od posrednika, u koje su se oni pouzdali!

Osim ovih 1006 komada doбавio je muzej putem kotarskog ureda u Konjicu 160 komada, a od Omara Mešukića 100 komada, što ih je on sebi pridržao na uspomenu. Ostalih 156 komada dospjelo je u tugje ruke te se raznijelo na sve strane. Od tih komada mogao sam ustanoviti u 130, u čije su ruke dospjeli i saznati, da su svi istovrsni sa onim komadima, što su dospjeli u muzej, dočim mi je nepoznato, kamo su dospjeli ono 26 komada, kojima se zameo trag.

Svi ovi novci, a jamačno i oni, kojim je nestao trag, predstavljaju nam jednu karakterističnu vrstu bosanskih kraljevskih novaca, koji prikazuju na zaličju Sv. Grgura a na licu kraljevski grb uz ime kralja Tvrtka, odnosno kralja Tome.

Bosanski novci dosele se tako rijetko, obično samo pojedince nalaze, da je ova množina, što se tu od jednoć pomolila, pobudila veliku senzaciju u svakoga, koji se bavi bosanskom numizmatikom. Mi dakako nećemo obragujući taj nalaz uvažiti *praetium raritatis*: to neka čine sabirači i trgovci; ali i ne gledeći na to, nalaz je od neprecjenjive važnosti, jer nam je on osnovom važnim zaključcima, koji bitno preudešavaju dosadanje nazore o bosanskoj numizmatici i o njenoj sistematici.

B. Značenje nalaza.

I.

Naša sredovječna numizmatika je jedna od najzamršenijih partija arkeologije, kojom se mi u Bosni imamo baviti. Ona je, bar kako danas stoji, skup zanimivih, neriješenih problema a proučavajući, na žalost prerijetke spomenike, koje se amo vrstaju, napredujemo vrlo sporo u tumačenju pojave, što ih sretamo na polju sredovječne bosanske numizmatike. Razlog tome je u jednu ruku taj, da su, bar dosele, nalazi bosanskih novaca bili vrlo rijetki, a u drugu su pismeni spomenici, koji bi nam protumačili novčane prilike u Bosni za domaćih vladara, kud i kamo rjegji.

Bosanski novci tako se rijetko nalaze, da sam ja, opisujući u ovom Glasniku god. 1894. ono malo bosanskih novaca, što se do onda u našem muzeju nakupilo, došao do zaključka, da se taj novac nije kovao za to, da udovolji potrebama prometa, već samo zato, da se manifestira suverensko pravo vladara, to jest onaj dio vladarskog prava, koje mi zovemo *jus cudendae monete*.

Mnogome se ovaj nazor činio neosnovanim, jer predpostavlja nešto, što je u svoj ostaloj sredovječnoj praksi nečuveno, i jer rijekost sama nije bila dovoljnim argumentom. Ta prvi veći nalaz bosanskih novaca morao bi ga oboriti!

I doista, dobra sreća iznjela je od onda nekoliko povećih nalaza bosanskih novaca a nalaz, kojim ćemo se potanje baviti, tako je obilan, da danas o rijetkosti bar jedne vrste bosanskih novaca ne ima više govora. Pa i taj nalaz nam svjedoči, da je osnova bosanskomu novčarstvu u srednjem vijeku bila posve ina, nego li u drugim suvremenim državama, da su bosanski vladari, kujući svoj novac, bili liberalnijih nazora nego li njihovi vršnjaci, kojima je u tome poslu skrajni fiskalizam bio provodičem, i da nijesu kovali novac, da se njime na uštrb prometa i naroda obogate,

već da vrše svoje suverensko pravo kovanja. To sam zaključivao po relativnoj rijetkosti bosanskih a nerazmijernoj množini tugnih novaca, koji se u Bosni nalaze. Kao razlog rijetkosti navodilo se, da su bosanski novci vremenom ponestajali, jer su zlatari i kujundžije nemilice rastopili svaki komad, koji bi im dopao ruku; ali, ako su na taj način nestali bosanski, morali su nestati i tugji novci, a tih se — osobito dubrovačkih — nalazi sva sila.

Da ali ni bosanski novci nijesu svi stradali od ovoga zatora, to nam svjedoči najnoviji nalaz, koji je brojem prebogat te natkrilje sve do sada poznate. Vrijednost tome nalazu ne sastoji se samo u tome, što je brojem egzemplara obilan, već u tome, što nam po svome sastavu dozvoljava, da njime riješimo pogdje koja, do sada zagonetna pitanja bosanske numizmatike, da dosadanju klasifikaciju bosanskih sredovječnih novaca preudesimo i da malo jasnije zavirimo u tamu, koja je dosele zaodjela bosansku numizmatiku.

II.

Tema, kojom ćemo se u slijedećem izvještaju baviti, tako je važna i zanimiva, da nas nuka te se zabavimo i onim općenitijim pitanjima, što ih ima riješiti bosanska numizmatika, koja nijesu baš u najtešnjoj svezi sa vremenom, iz kojega naš nalaz potječe, ali su ipak nužna podloga razumijevanju prilika, koje su utjecale na razvitak autonomnog sredovječnog novčarstva u Bosni.

Prvo i najglavnije pitanje u bosanskoj numizmatici bilo bi to: koji je vladar u Bosni prvi počeo da kuje svoj autonomni novac?

Ljubić je u svome „Opisu jugoslavenskih novaca“ na to pitanje na brzo odgovorio, da je to bio ban Stefan Kotroman, praotac dinastije Kotromanića, te je njemu pripisao jednu vrstu novaca, na kojima se čita ime bana Stefana. Dokaza, da je zbilja Kotroman kovao taj novac, nije Ljubić nigdje iznio, tih nam dokaza ne pružaju ni historija niti listine pa zato je slobodno svakome, da vjeruje ili da ne vjeruje toj Ljubićevoj determinaciji. Ljubića je možda na tu determinaciju ponukala stilistička razlika, što je nalazimo između bosanskih novaca sa imenom bana Stefana, te je stilistički prostiju i nesavršeniju vrstu pripisao Stefanu Kotromanu, a bolju njegovom sinu Stefanu Kotromaniću.

Ja sam već prije (Glasnik, 1894. str. 390.) bio mnijenja, da ta razdioba nije opravdana, premda ne ima sumnje, da među ovim tipovima ima razlike. Ali ta razlika ne mora da bude uvjetom, da se ovi tipovi naprijeko porazdijele među oba bana Kotromanove dinastije.

Osoba Kotromanova nam se prikazuje još tako mračnom, neizvjesnom, da nam se tek pričinja sjenom u bosanskoj povijesti. On nije ništa učinio, što bi bilo zamašna u bosanskoj povijesti. Došao je kao povjerenik ugarske krune u Bosnu, ugarski kralj ga imenovao banom, prvo vrijeme bijaše dapače podložan mačvansko-bosanskoj vojvodkinji kraljici Jelisavi. Oženiv se Jelisavetom, kćeri srpskog kralja Stefana Dragutina, jamačno mu je u bosanskim stranama porasao ugled, ali, ako je do sele bio pod dojmom ugarske politike i njenih interesa, valjalo mu je od sele prianjati uz Stefana Dragutina, svoga punca. Ono malo vijesti, što ih o njemu imademo, prikazuje nam Kotromana kao došljaka, koji dolazi vremenom u zemlji do velikog ugleda, a ako je on ikada u sebi i snivao o samostalnosti Bosne, nijesu ni prilike vremena bile take, niti je on bio dosta odvažan, da se ti sni obistine. Zar da si je taj ban mogao arogirati suverensko pravo kovanja novca, kada to nije činio ban Kulin i Matej Ninoslav? Zar da pripišemo čovjeku, koji je tek pomagao polagati temelj, na kojemu se

imala razviti bosanska država, tako važnu reformu, kao što je uvagjanje novčarstva, reformu, koja nije imala samo važnosti za samu Bosnu nego i za vas izokolni promet, kome bi se opće prilike time znatno promijenile?

Kotroman ima jednu veliku zaslugu, a ta je, da je bio otac bana Stjepana Kotromanića a djed kralja Tvrtka; ali u vrijeme, kada mu Ljubić pripisuje stvaranje bosanske kovnice, sin mu još nije bio na vlasti, a unuk možda ni na svijetu. Jednom riječi, političke prilike onog vremena nam ne dopuštaju, da u Kotromana nazrijemo osnivača bosanskog novčarstva, te da njemu pripišemo one novce, koje mu je pripisao Ljubić.

Ličnost njegovoga sina Stefana Kotromanića pokazuje nam se u posve drugom relijefu. Mladić („fanciullo“), iza smrti očeve iz Bosne prognan, traži sa majkom u Dubrovniku zakloništa, dočim su mu braća Inoslav i Vladislav pobegli na Medvedgrad kod Zagreba. Dubrovčani primiše, kako je Thaloczy (Glasnik, 1893., str. 21.) dokazao, bjegeunce „kraljevski“, banovića dadoše podučavati u latinskom, dadoše njega i majku slikati, a uspostavljenje banovića u očinjoj časti prisvojše Dubrovčani kao svoj politički cilj. Mi tu sklonost Dubrovčana prema banu, kojom su se oni i za kašnijih vremena često dičili, ističemo stoga, jer će ona mnogo toga tumačiti, što bi nam inače bilo neshvatljivo i jer moramo predpostaviti, da se je bjegeunac, kada se je dokopao bosanskog banstva, zahvalnošću sjećao ljubavi, kojom su ga Dubrovčani u nevolji dočekali. Kada je Stefan II. zasio na banski prijesto — listine ga prvi puta spominju banom u godini 1322. — pokazao je, da je vrstan da izvrši onu zadaću, koju si je sam stavio, da ne samo poveća svoju moć i svoj upliv, nego da i Bosnu podigne na nešto viši stepen samostalnosti nego li je bila zadnjih decenija. Osvojenje zemlje humske, gdje su dosele vladali srpski kraljevi, te Krajine i Završja, ne samo da je Bosnu teritorijalno povećalo, već se ona otela i srpskom dojmu. On je osujetio Dušanov pokus, da u Bosni obnovi svoj upliv, a time, da je ban Stjepan u onome času, kada se srpska moć na Balkanu nalazila na svome vrhuncu, u Bobovcu prkosio caru Dušanu, uskratio mu zaprošenu kćer dati za ženu i da je malo iza toga protjerao zadnju srpsku četu iz Humske i Bosne, pokazao se u punoj samosvjesti. Taj sam faktum nam odaje ponosna čovjeka, svjesna svoje snage, a o takovom čovjeku možemo i lahko vjerovati, da se osjećao slobodnim, aragorati si pravo kovanja novca i u istinu kovati svoj novac.

Da se je on sam smatrao samostalnim suverenom, to nam svjedoči njegov pečat, što ćemo ga u dodatku opisati, na komē se zove „slobodnim gospodinom sve zemlje bosanske, usorske, solske, doljnje krajske i sve zemlje humske“. Ban Stefan jamačno je znao, zašto demonstrativno meće na svoj pečat pridjev „slobodnog gospodina!“ On se tu izdaje suverenom, a jedno od najvažnijih suverenskih prava staroga i srednjega vijeka bilo je kovanje novca. Ako je dakle koji od oba bana Stjepana po svojoj zasluzi i po svome značaju bio spodoban, da u Bosni uvede tako važnu uredbu kao što je kovanje novca, jamačno je to bio Stefan II. Kotromanić. Ovo je dakako hipoteza, koju smo pokušali prikazati što vjerojatnijom, a dokaze će nam iznijeti možda tek buduća istraživanja.

III.

Uvažimo li ovo malo, što smo letimice spomenuli, valja nam u kratko pregledati najvažnije tipove bosanskih novaca, kovanih prije onih, što su nagjeni u Ribiču.

Prije vlade bana Tvrtka imademo dosele poznata pet tipa. U prva četiri tipa prikazan je na licu, bilo stojeć, bilo sjedeć, ban po imenu Stefan, a na zaličju Isus,

u jednih sjedeći na prijestolu, u drugih stojeći, zaokružen mandorlom, to jest jajolikim vijencem biserastih zrna. Peta vrsta predstavlja nam na licu kacigu, okičenu na tjemenu dugoljastom daskom a poviš nje cvijetom, na zaličju sjedećeg Isusa:

Navedeni tipovi vrstaju se u slijedeće vrste:

I. VRSTA.

Lice: Ban sjedi na prijestolu, desnicom drži balčak mača položena na krilu. Natpis glasi: **•STERTVS• •R·BTR**

Zaličje: Isus sjedi na prijestolu a do glave u polju s obje strane: **IC XC**

II. VRSTA.

Lice: Kao gori, natpis: **BTR BOSNT** ili **S BTR BOSNT**

Zaličje: Isus stoji okružen mandorlom u polju: **IC XC**

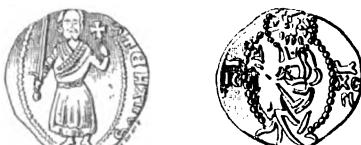
III. VRSTA.

Lice: Ban, punolik, stoji uspravno, zaokružen mandorlom, u desnici drži mač, u ljevici žezlo, okičeno krstom, do nogu bana sigle: dvije ptice ili dva kolutića. Natpis u okolo glasi: **STERTVS BTRVS; STERTVRVS. ·BARS· B·; STERTVR. ·BTR· BO.**

Zaličje: Isus sjedi na prijestolu s obje strane: **IC XC**, a pod time katkada sigle: **Oł i ptica; N R; V S; Ω S; P M.** (Sr. Ljubić, Popis, tab. XVI., sl. 1.—3., 7.)

IV. VRSTA.

Lice: Ban stojeći kao i prije, ali je izradba figure nešto bolja. Jedna pola natpisa glasi: **STERTVRVS**, druga pola oštećena.

Zaličje: Isus stoji uspravno okružen mandorlom, u polju: IC XC a pod potonjim sigla: M. Poznat je samo jedan komad (u Ljubića, Popis, tab. XVI., sl. 8.).

V. VRSTA.

Lice: Sljem okrenut desno, viš njega dugoljasta daska sa horizontalnim nizom piknjica po srijedi, gori cvijet. Natpis glasi: STEPHANVS BOSNIE i STEPHAN·BANVS:BOSN DI GR.

Zaličje: Isus na prijestolu sa: IC XC a pod time sigle: S T. (Sr. Ljubić, tab. XVI., sl. 12.)

Razmotrimo li pomnije tipove ovih novaca, opazićemo, da se u njima regbi zrcale političke prilike vremena, u kojemu se Bosna trudi da se otme dojmu susjedne Srbije, da se dovine samostalnosti svoje, da se konsolidira u državnu cjelinu. Tipovi, na kojima je prikazan vladar stojeći, sjećaju nas srpskih novaca Stefana Vladislava (1234.—1241.) (sr. Ljubić: III., sl. 13.—24.); ostale, gdje je ban prikazan sjedeći, nalazimo takogjer tamo za Stefana Dragutina Srijemskog (1272.—1316.), Uroša II. Milutina (1275.—1321.), Uroša III. Dečanskog (1321.—1331.) i Dušana (1331. do 1365.). Novci sa kacigom još nas življe sjećaju sličnih Dušanovih novaca. Ali uz tu sličnost nalazimo i bitnih razlika: na bosanskim novcima, gdje je ban prikazan stojeći, drži uz žezlo uvijek i mač u ruci, što na srpskim nema; regbi da time hoće alegorički prikazati, kako će si mačem u ruci izvojštiti neodvisnost. Dočim je na srpskim, tipološki srodnim novcima, prikazan Spasitelj bez iznimke po bizantinskom načinu, sjedeći na prijestolu, prikazuju ga neki bosanski novci već stojeći, a time se približuju dubrovačkim uzorcima.

Jedna vrsta nastala je jamačno pod dojmom onih vremena, kada su srpski vladari imali u Bosni upliva, te su banovi bili prinukani, da se njihovo premoći, ne ču reći klanjaju, već da je uvaže; druga nam vrsta očituje težnju, da se taj upliv ukloni, a to je bivalo na taj način, da su banovi prianjali trgovačkim i prometnim Dubrovčanima, te svoj novac prilagodili njihovome. Tako je lik uspravno stojećeg Spasitelja preuzet od dubrovačkih novaca, a da se je bosansko novčarstvo posve prilagodilo dubrovačkom, svjedoči nam jedan velevažni nalaz, obreten u Lisom polju u Srbiji godine 1883., koji je pohranjen u biogradskom muzeju.

U muzej dospjelo je 137 komada srebrnih novaca, od kojih je u 134 komada na licu prikazan ban sjedeći, držeći desnicom mač položen preko krila. Natpis glasi *BAN STEPHAN te je u nekojim variiran. U 23 komada glasi natpis BAN BS —il STEPHAN te ono BAN jamačno ima biti kratica za BOSNIE.

U 20 komada prikazan je na zaličju Isus sjedeći, u 2 komada, kao i na dubrovačkim groševima stojeći, a u 112 komada zamijenjen je lik Spasitelja sa likom sv. Blaža, zaštitnika dubrovačkog, koji je označen sa natpisom S BLATSIUS RAVVSII ili S BLATSIUS RAVVSII.

Sv. Blaž bio je ne samo zaštitnik dubrovački, već je njegov lik služio Dubrovniku i kao grb, a da se na novcu jedne države smještava grb druge, susjedne, to je u numizmatičkoj praksi nešta tako neobična, da bi moralo svakoga presenetiti, kome bi taj nalaz dospio u ruke. I. g. Valtrović, koji je taj nalaz opisao u Starinaru sv. I., str. 32. i d., istaknuo je to kao nešto neobična. Kušajući, da tu anomaliju protumači, dolazio je do zaključka, da je taj novac kovan nakon mira, što ga je ban Stefan Kotromanić sklopio iza zadjevica godine 1349. To bi bio u neku ruku spomen-novac, koji je kovan u spomen tome izmirenju. Ali takove spomenice kovale su se obično u većem formatu a nikada u formatu sitnijeg kurzivnog novca, a kovalo ih se obično pomalo eksemplara a ne u tolikoj množini i, kako se čini ovdje, kroz dulje vremena. U lisopolskom nalazu našao je naime sam Valtrović 26 raznih vrsti, a pomnije pretraživanje pokazalo bi možda još i sitnijih razlika, koje bi dokazale, da se kod kovanja onih 112 lisopolskih komada upotrebljavalo više od 26 pečata. U sarajevskom muzeju imade 6 komada novaca iste vrste, a svaki od njih kovan je drugim pečatom, te prema tome možemo reći, da dosele poznajemo bar 32 razna pečata, koji su služili za kovanje ovih banskih novaca sa dubrovačkim grbom: to je pak najbolji dokaz, da su to novci, koji su kovani u velikoj množini, koji su imali služiti potrebama trgovackog prometa a ne puке spomenice, kovane u spomen kojem historičkom činu.

Ako je time i značenje ovih novaca kao isključivo prometnog sredstva protumačeno, još nam nije protumačena zagonetka, što nam na njima predstavlja lik bosanskog bana uz dubrovačkog Sv. Blaža.

IV.

Za banovanja Tvrtkova imademo u Bosni samo jednu vrstu srebrenih novaca slijedećega tipa:

A. Lice: Ban, uspravno stojeći, drži u desnici mač, u ljevici žezlo sa krstom na vrhu a natpis u okolo glasi: **TVRTKO BAN BOSNIE** ili slično.

R. Zaliđje: Isus u mandorli posve sličan kao i na dubrovačkim suvremenim groševima.

Ovu vrstu novaca nam krasno ilustrira nalaz, obreten kod Vranjske u kotaru bilečkom, gdje je nagjeno 19 komada Tvrtkovih novaca uz 148 komada dubrovačkih groša. Sravnimo li bosanske novce ovoga nalaza sa dubrovačkim, to ćemo opaziti prije svega veliku sličnost u prikazivanju Isusa na zaliđju obih vrsta. Ta je sličnost i u vidu stilističkom i u vidu tehničkom tolika, da me je ponukala u mojem izvještaju o tom nalazu (Glasnik, 1902., str. 221. i d.) na mnjenje, da su i banovi novci kovani u samom Dubrovniku, ili da su bar kalufi načinjeni od dubrovačkih majstora.

To mnjenje tim je opravdanije, što mi znamo, da je ban Tvrtko zamolio dubrovačko vijeće, da mu dade majstore, koji će mu načiniti pečate za novce, na kojima je prikazan ban na jednoj strani mačem u ruci a na drugoj Isus.

Ali srodnost banovih novaca sa dubrovačkim nije samo tehnička i stilistička. Mjerenje obih vrsta novaca ovog nalaza pokazalo je, da se oni i težinom, dakle i

novčanom vrijednošću svojom posve slažu, jer je poprječna težina bosanskih 1·65 gr, a dubrovačkih 1·61 gr. Razlika je tako neznatna te ni sublizu ne prekoračuje sredovječni *remedium legis*, da možemo ustvrditi, da su obje vrste u novčanom prometu imale istu valutu; a da im je prometno područje bilo isto, to nam svjedoči i nalaz vranjski, gdje su obje vrste, na bosanskom tlu — dubrovačke dapače u većem broju — nagjene jedna uz drugu.

Takih slučajeva, da se nalaze dubrovački novci uz bosanske, naći ćemo još po koji put, a još su češći i obilniji nalazi u Bosni, u kojima se nalazi samo dubrovačkih novaca.

Kako su ti novci amo došli, to će nam lako svako protumačiti, koji poznae prometne prilike srednjega vijeka u Bosni, gdje su Dubrovčani gotovo sav promet imali u svojim rukama; ali promet dubrovačkog novca u Bosni ne će se činiti od prve shvatljivim i razumljivim onome, koji pozna i uvaži opće prilike i načela, što su vladali sredovjekim novčarstvom u Evropi.

Da to pokažemo, valja nam bar u kratko razložiti ta načela, a to razlaganje pokazaće nam, da su u tome vidu Bosnom vladala posve oprječna, da ne reknem modernija načela.

Pravo kovanja novca — *jus cudendae monetae* — smatralo se od starina regalnim pravom, koje si je isključivo svojatala država, jer je državna komora¹⁾ iz kovnica vadila veliku korist. Ta korist danas istina nije tako velika kao nekoć, ali u srednjem vijeku kovale su države novac ne samo za to, da namaknu za trgovinu potrebno prometno sredstvo, nego da iz kovnice izvade što veću korist. Ta korist bila je znatno veća nego li trošak uprave kovnice, a višak bio je u mnogim kovnicama tako znatan, da je sačinjavao veliki dio državnog dohotka.

Višak, što su ga kovnice u srednjem vijeku davale državi, sastojao se u tome, da se novac izdavao prisilnim kurzom, to jest nominalna vrijednost novca uvijek je bila znatno veća nego li realna; kovana libra srebra imala je mnogo manje srebra nego libra nekovana, a višak, što je iz toga proizlazio, tako zvani *pisetum*, bijaše redoviti prihod kovnice. Taj su višak postizavale kovnice ili time, da su kovale novac laglji, ili da su primiješale srebru bakra, a ovu smjesu — *combustio* — izdavale su pod čisto srebro. Ta praksa osobito je pod kraj srednjega vijeka tako preotela mah, da je malo gdje bilo naći srebrena novca, u kome ne bi bar trećina, ili u najboljem slučaju, četvrtina bila bakrena primjesa.

Koliki je prihod imala kovnica od tog pizeta lako je proračunati, ali taj pizet nije bio jedini prihod komore ili ceke. Njega je daleko nadmašio prihod, što se u srednjem vijeku zvao komornim pridom — *lucrum camerae* —, a taj se sastojao u

¹⁾ Komora bila je u srednjem vijeku najviša finansijsalna vlast države. U njoj se vodila administracija kraljevskog imetka, u njoj je bila riznica i kovnica. Kraljevska se komora u bosanskim listinama spominje nekoliko puta: 1378. potvrđuje kralj Tvrtko I. Dubrovčanima povlastice pa uz ostalo obećaje: ΑΙΧΟ ΛΗ ΙΣΤΟ ΔΡΥΣΗΝΕ Η ΠΟΠΒΟΡΗ ΣΛΟΒΟ ΙΚΡΑΛΙΕΒΞΤΒΑ ΜΗ Η ΧΞΜΕ ΗΜЬ ψο Β' ωΒΛΑСΤΗ ΙΚΡΑΛΙΕΒΞΤΒΑ ΜΗ, ΔΑ ΗΜΑ ΝΗΜЬ ΠΛΑΤΗΤΗ ΙΚΡΑΛΙΕΒΞΤΒΟ ΜΗ Η-С-ВОЕ ΙСОМОРЕ.

(Mikl. 188.)

1419. oteo je carinik drijevski, koji se zavadio sa Lukšom Matulinovićem, poslovne knjige („kvaterne“) drijevske carine te ih je pohranio u komori kraljevoj, da su mu pri ruci, ako bi došlo do suda (Jireček, Spomenici, 71.), a iz toga razabiremo, da su se u komoru davali u poklad i važniji dokumenti.

1443. spominje se knez Restoje kao komornik kralja Tvrtka II. Tvrtkovića (Mikl. 426.) a 1461. obećaje kralj Stefan Tomašević naplatiti Dubrovčanima dug svojih predstavnika iz svoje komore (ib. 489.).

tome, da se u stanovito doba, svake, ili svake druge godine potegao stari novac iz prometa i zamjenjivao novim. Svak je bio zakonom obvezan, da svoju gotovinu srebrena novca starijega kova zamijeni za novokovani, a kod te zamjene nije dobivao isti ekvivalent novokovanog novca nego obično za trećinu manje. Država je i tu dakle imala veliku korist, a tim veću, što je taj lukrum bio gotovo neiscrpiv. Tome teškom porezu nije se mogao niko oteti, jer su činovnici komore nemilice zapljenjivali sve staro kovano srebro, što bi ga u koga zatekli. Da je svijet, da se otme tom porezu, na svaki način nastojao, da svoj novac krije pred komornicima, razumljivo je, a u tome možemo nazirati i razlog, zašto se baš iz onog vremena i iz onih krajeva, gdje su ovaki prećerani fiskalni nazori vladali, nalazi toliko zakopana blaga. Strah pred ratom nije toliko nagonio ljudе, da zakopaju svoje blago, koliko strah pred komornikom.

Ovi drakonički nazori vladali su za srednjega vijeka i u Hrvatskoj i u Ugarskoj, a sudeći po tijesnim vezama, koje su vezale Bosnu s objema, mogli bi suditi, da su i ovdje bili u krijeosti. Ali premda o bosanskom novčanom ustrojstvu imademo na žalost premalo vijesti, ipak možemo nagagjati, da su tu vladali mnogo liberalniji nazori.

Još za srednjega vijeka obilovala je Bosna srebrnim rudama. U Srebrnici, u Ponoru i u Olovu bilo je bogatih rudnika, koje je isprva kruna sama obragjivala, a kašnje ih davala dubrovačkim zakupnicima u zakup. Za samo trgovanje srebrom trebalo je trgovcima posebnih povlasti. Mi to zaključujemo po naravi same stvari i po analogiji, koja nam je iz Srbije poznata i gdje su jamačno bile iste prilike kao u Bosni. Tamo su naime god. 1421. poslali Dubrovčani poslanika, da u despota zatraže „franchisie“ koje ovlašćuje njihove trgovce, da u Novom brdu kupuju srebro (Jorga. 199). Za te povlastice valjalo je kruni ali jamačno nešta plaćati, a to se sumiralo jamačno do znatne svote, koja je išla u prilog državi. Ali srebrna ruda ostala je i u privatnim rukama državnim monopolom, jer je kruna stavila na svu produkciju i na sav promet srebra porez. Čisto srebro, što bi se vadilo iz rude i salilo u verge, nije se smjelo staviti u promet, dok se nije za nj platilo državi stanoviti porez, a takvo srebro označivalo bi se posebnim pečatom — *bullom* —, koji bi se utisnuo u verge za dokaz, da je od njih naplaćen porez. Takvo pečatom provigjeno srebro zove se u našim listinama bolanim srebrom, te se moglo prometom pronositi, dočim bi se nebolano srebro nemilice zapljenjivalo.

Bolano srebro spominje se često u bosanskim listinama srednjega vijeka, a taj postupak, koji je po naravi svojoj posve podesan, ipak je na jednu stranu davao povoda veksacijama sa strane komornih činovnika, a na drugu kriomčarenju trgovaca, koji su kušali, da se otimaju tome porezu.

Tako su se dubrovački poslanici Nikola Marin Gjorgjić i Marin Jakšin Gundulić god. 1428. imali tužiti kralju bosanskom na nekog carinara (gabelota), koji se ustručavao „a convegnir manifestare et bollare le quantità delli argenti“, što bi se izvozilo iz Bosne kroz njegovu carinu (Jorga 241.).¹⁾ Razlog zašto je on ustavljao srebro

¹⁾ Lett. e Comm.

Comissio ser Nicolai Marini de Giorgio et Ser Marini J. de Gondola ambassatoribus ad serenissimum Regem Bosnae.

Semo informati che loro è vegnuto ad addienzia certa novità facta per Milivoj vestro gabelloto inverdi nostri mercatanti a convegnir manifestare et bollare la quantità degli argenti che portano fuor del vestro paese et che de altri paesi viene a passare per lo vestro regname. Et che nessun di nostri non olsi a compere argento che non sia bollato in pena de perdere lo avere et legar la persona. Et per simile della gabella crescula a Smučicha et a cogniz et altre se altre trovasse esser de nuovo messe oltre le dicte. Semo

i zašto ga nije htio bolati, nije nam poznat, ali stvar je svakako bila važnija i u savezu sa pregovorima, što se ove godine radi bolanja srebra vogjahu izmegju Bosne i Dubrovnika. Po podatcima, sačuvanim o tome u dubrovačkoj arkivi čini se, da je bosanski kralj pooštio naredbe, tičuće se bolanja srebra, a Dubrovčani nastojahu, da ga sklone na blaže shvaćanje. Želje Dubrovčana u toj stvari bile su u glavnome slijedeće: da se premetačina odredi samo u onim slučajevima, kada bi njihovi trgovci pronosili zbilja nebolano srebro, da se u slučaju, te se u trgovca zateče takovo srebro, ne kazni kupac, nego onaj, koji je prodao nebolano srebro, da se kontrola o prometu s tim srebrom ne obavlja posvuda, nego samo po trgovištama (mercado), a srebro, što bi se iz Ugarske ili tugjine provelo kroz Bosnu u Dubrovnik, da se uopće ne bola. (Sr. Jorga, 242, 243.)¹⁾

costretti ..... a dolorne dell'i vostri gabellotti perchè credemo che tal cosa non proceda dalla vostra Serenità considerato el buon portamento sempre facto alli mercatanti nostri, supplicando umilmente alla vostra corona che si degni di rimuovere questa ordinazione di gabellotti et che li nostri mercanti sian franchi a comperare et trarre comme è cesato e questa novità non sia.

(Nema dana) Marzo 1428 S. D. (Ovaj i nekoliko slijedećih ispisa iz dubrovačke arkive imao je dobrotu gosp. dr. Josip Posedel, ravnatelj velike gimnazije u Dubrovniku ispisati. Ja mu i na ovom mjestu najsrdačnije zahvaljujem na toj prijateljskoj usluzi. Pisac.)

1) Odnosni tekstovi dubrovačke arkive glase:

Cons. ragat. Die 13 octob. 1428

pro Bulla bosnae / prima pars est de induciendo super examinatione facta pro bullae bosnae de induciendo ad diem mercurii proximam futuram post prandium.

Prima pars de portando ipsam examinationem particulariter super unumquemque prout ad eum spectat.

Die 23 octob. P. p. de incipiendo ab illis tribus qui sunt in carceribus pro facto bullarum de Bosna et novitatum.

de condemnando ipsum Stipcum (Murinich) quod ipse Stiphus stare debeat in carceribus prout nunc est usque ad medium mensis novembbris.

de deliberando (super factis dobrasini tverdaich et Tomasii Clarich pro examinatione bulle

De condemnando ipsoos quod stare debeant in carceribus ut supra usque ad medium mensis novembbris proximi.

de delib. (super factis Vochaç Mure pro examinat. bulle.

de condemnando ipsum quod ipse Vochaç stare debeat in carceribus usque ad medium decembr. prox. Lett. e Comm. 4./IX. 1428.

*Ser Nicolò de Giorgio } Ambass. ad Regem Bossniae
" Marino J. de Gondola }*

Del facto de tuor via la bolla et de rivedere le usanze antiche vedero quanto avete parlato colla Maesta del Re et che per nessun modo et non contenta a tuorla via ma che Dio lo sà che volentiera ne compiacerebbe quando potesse essere senza grande danno su ma per nessun modo el non vuol che arzento ingannato alla sua doana si possa comprar ne vendere et davi un partito digando che e contento che li nostri non sian cercati in le bissazze per non suggiacere a tanti pericoli, ma che nessun non possa comprar argento non bollato et che lui fara seguir buone spie et sel trovara che algn abbia contrafacto perda quello arzento et paghi ancora pena a lui de lu et a noi de qua. Et non dice quanto. Et per vi dicemo che con tutta la vostra industria ne afforziate chel contenti in tutto a levar la dicta bolla secondo el tenor della vostra prima commision sel puo essere. Ma quando el pur vol voglia volemo che voi diate orecchi al l'altro partido chel vi da in questo modo zoè chelli suoi non possan rendere arzento non bollato et metta loro gran pene, questo fazza come li piace, ma alli nostri mercanti assai è di danno a perder solo quell' arzento che non fosse bollato. Ed altro arzento ne altra pena non è di razon. E poi che questa cercha dellli arzenti si debbia fare li nel mercato aranti il partir dellli mercanti et in nessun altro luogo ne possa nessun dei nostri non si possa cercar, ma possa passar franco et libero come aranti. Et che alli nostri mercanti che vengnon de Hungaria e da altri luoghi con arzenti non si debbia fare alcuna novità pero che l' arzento che lor portano non siano del suo regno non die esser bollato. Et così contentando lui a questo modo semo contenti perche come li direte per parte nostra certo anche noi voressimo sempre cercare ogni sua utilitate ed honore...

Datum Ragusae a. d. 4 sept. 1428. (Ispisao dr. Jos. Posedel.)

Koliko nam se po poznatim zapisima dubrovačke arkive čini, nije kralj u toj stvari popuštao, već je podržao stari postupak kod tog poreza za bolanje srebra.

Taj porez trebalo je dakle plaćati ne samo za sve srebro, što bi se u samoj Bosni kopalo, nego i za ono srebro, što bi ga dubrovački trgovci kupili u Ugarskoj i pronosili kroz Bosnu i Dubrovnik. Dubrovačka republika, koja se inače uvijek skrbila, da njihovi trgovci u Bosni ne budu izvrženi veksacijama, smatrala je, da je posve u redu, da bosanska uprava nareguje pretragu i premetačinu u kućama onih Dubrovčana u Bosni, koji bi držali nebolana srebra, a ako su se u pojedinim slučajevima zauzeli za svoje sugragjane, činili su to u toliko, što su zahtjevali, da se ne kazni sam Dubrovčanin, u koga bi se našlo nebolana srebra, nego i onaj, koji bi mu to srebro prodao; a kada bi se krivac kaznio zapljenom, da se zapljenjuje samo nebolano srebro, a bolano da im se ostavi. Kralj Stefan Tomašević izdao je 23. novembra 1461. Dubrovčanima naročito povelju, kojom obećaje, da će se toga držati.

Kralj Tvrtko II. pokušao je god. 1441. da na srebro udari novi namet, da udari porez na samu produkciju te je naredio, da se od svega srebra, što bi bilo u prometu, digne porez od 1%, ali u tom slučaju digli se Dubrovčani listom, da tu nakanu osujete. Ne imajući drugih sredstava da prisile kralja, da odustane od svoje namjere, odredilo je dubrovačko vijeće štrajk dubrovačkih trgovaca u Bosni a ovima je razaslalo poziv, da u slučaju, te kralj ne odustane od svoje nakane, prekinu svaki trgovački saobraćaj s Bosnom i da se vrati kući. Takovi trgovački štrajkovi bili su uvjek skrajno sredstvo, kojim bi Dubrovčani nastojali da postignu što su zahtjevali, oni su se tim sredstvom često poslužili i uvjek uspjeli, a uspjeli su valjda i u tom slučaju, jer kasnije ne nalazimo više spomena tome porezu od 1%. (Jorga, 386.)¹⁾

Kolik je bio porez na bolanje srebra, o tome nemamo na žalost nikake vijesti, ali svakako možemo naslućivati, da je taj porez bio posve podesan, da zamijeni teški *lucrum camerae*, što je bio u običaju u susjednim državama. Bolanje srebra svakako je bilo moralnije fiskalno sredstvo nego li komorni prid, koji je sapinjao novčani promet u teške spone te je na koncu opet država time najviše štetovala. Ugarska na primjer nije nikada bila u takim financijalnim neprilikama kao za vlade Ljudevita Velikoga i za Sigismundove, kada je komorni prid premašio svaku granicu.

Bolanjem srebra imala je Bosna kao zemlja, koja producira srebro, u svojoj vlasti, da onu dobit, što su je druge države crpale iz prometa kovana srebra pod

1) Dotično pismo glasi doslovce:

Mercatoribus Bossine.

Rector di Rag. con suo cons.... alli nobili et savii zentilnomini.

A le 15 di questo recevessimo vostra lettera data in kogniza a di 10 detto. Et per la detta fossimo avvisati de la novità che vol far el signor Re de l'ossina de pagar uno per cento sopra li arzenti che di là se comprará e manderà a Ragusa, la qual vostra plenariamente intesa. Abbiamo previsto de scrivere una nostra lettera a la maesta del deto Re pregandolo con bone et efficacissime razon et umanamente che se degna di non voler innovare anzi omnino rimovere via tal gabella inusitata et non doruta. La qual lettera vi mandemo alligata alla presente. Cometendoni che subito recevuta l'avrete dobbiate da 2 o 3 dì voi quali vi parerà et con quella debita reverentia et umanità se convien la detta lettera presentarli per parte de la nostra signoria et pregar et supplicar che la sua clementia se degna de non rinnovar tal gabella de 1 per cento.... Quando veramente non volesse mutar proponitor puo far scoder la detta gabella.... Comandemori strettamente che sotto quella pena parevà alla nostra signoria niun di voi debbia ne presuma comprar arzenti ne dar denari alcun a voltura (? da niente „valturca“) ne investir ne in compar arzenti per modo niuno sintanto altro avarete sopra di zo della nostra signoria.

Datum Rag. die XVIII novembr. 1441. (Ispis dra Posedela.)

velikim pritiskom, pobire u naprijed u obliku produktnog poreza, koji je mnogo pravdiji nego li *lucrum*.

Pošljedica sredovječnog komornog sistema bijaše ta, da su pojedine države branile i strogim kaznama kaznile uvoz tugjega novca, te dozvoljavale kurs isključivo vlastitom, jer kod tugjega novca crpala bi korist u novčanom prometu ona kovnica, u kojoj je dotični novac kovan. Što je trgovačkim prometom ulazilo tugjega novca u zemlju, prekupile bi, dakako uz mnogo nižu cijenu, domaće kovnice te bi ih prekovali u zakoniti novac.

U takim prilikama nije dakle bilo u Rosni nužno sapinjati novčani promet verigama pretjeranog monopola. Novčani nam nalazi svjedoče, da je u Bosnu tugji novac ulazio u velikoj množini; mi znamo dapače, da su Dubrovčani neko vrijeme imali privilegij, te im je njihov novac slobodno i bez zapreke kolao Bosnom. Što više, ako uvažimo ono malo historičkih vijesti, što ih imamo o novčanom prometu u Bosni za srednjega vijeka, mogli bi naslućivati, da je između Bosne i Dubrovnika neko vrijeme postajala neka vrst novčane konvencije, a ta bi bila samo onda moguća, ako bi Bosna odustala od komornog prida i ako bi kovala novac, koji je po valuti bio istovrjetan dubrovačkome.

U prilog tome mnijenju mogao bi slijedeće navesti: Dubrovački kroničar De Diversis, opisujući dubrovačke novce, veli o srebrnim groševima i polugroševima „*hae duo monetae per universam Bosnam tanquam bona ac sunt expenduntur praetio et valore Ragusino*“. Dubrovački srebrni novac kolao je dakle slobodno Bosnom, dočim je promet bakrenih šolara bio zabranjen. I zbilja nalazimo za srednjega vijeka po Bosni vrlo mnogo srebrna novca dubrovačkog; kao u Dubrovniku računalo se i u nas na perpere, dočim je bakrenih šolara nagjeno do sele vrlo malo u Bosni.

Ako nam to u jednu ruku tumači obilne nalaze dubrovačkog novca u Bosni, nuka nas u drugu, da u našem razmatranju pogjemo korak dalje i da pomislimo, da je u Bosni kovan novac po istom novčanom načelu kao u Dubrovniku, da je osnova valuti bosanskoj bila ista kao i dubrovačkoj. Da je bila druga, morao bi dubrovački dinar imati drugu vrijednost nego li bosanski, time bi nastala konfuzija u računanju, a zakonita valjanost dviju različitih valuta bila bi prije na uštrb prometu nego li na njegovu korist. I doista, posmatrajući najstarije bosanske novce, kovane prije Tvrtkova banovanja, opazićemo kako se valuta polako približuje dubrovačkoj.

Poprječna težina lisopoljskih dinara iznosi 1·25 gr, a sličnih bosanskih novaca, na kojima nema Sv. Blaža tek 1·1 gr. U tipa, gdje je ban uspravan a Isus sjedeći, poprječna je težina 1·89 gr, u iste vrste, koju je Ljubić pripisao Kotromanu ta težina iznosi 1·58 gr; novci sa uspravnim banom i Isusom na prijestolu poprječno su teški 1·62 gr, Tvrtkovi novci iz vranjskog nalaza važu poprijeko 1·65 a dubrovački 1·61 gr.

Razmotrimo li te brojeve, opazićemo, da su novci, na kojima je prikazan ban sjedeći za 25 % laglji nego li oni, gdje je prikazan stoeći, a to je bio razlog, te sam ove prve u svom opisu bosanskih novaca našega muzeja držao starijima od drugih. U drugu mlagju vrstu, koja se posve prilagoguje dubrovačkoj valuti, valja vrstati i one novce sa stoećim banom prostije izradbe, koje je Ljubić, možda samo radi te prostije izradbe, pripisao banu Kotromanu. Oni su istina stilistički nesavršeniji, ali u sredovječnoj numizmatsici stil i vanjsko lice nemaju one odlučne važnosti kao sadržina i vrijednost novca i zato ja mislim, da i ove novce valja pripisati banu Stefanu Kotromaniću, a ne njegovome ocu.

Niz brojeva, što smo ga naveli, jasno nam pokazuje, kako se bosanska valuta prilagođuje dubrovačkoj, kako se za bana Tvrta s njome posve izjednačila, a time se stvorila realna podloga onoj uzajamnosti, što je opažamo u novčanom prometu Bosne i Dubrovnika. Samo ako tu uzajamnost predpostavimo, možemo razumjeti, da se Tvrto obratio na dubrovačko vijeće s molbom, da mu nagju majstora, koji će mu rezati kalufe „cum christo ab uno latere et ab alio cum bano cum spata“, dakle kalufe za iste novce, koji su nagjeni u Vranjskoj. S istog razloga je i shvatljivo, da je malo vijeće na 1. aprila 1365. ispunilo tu molbu, kako se razabire iz zaključka: *a minori consilio Radoe aurifaci data fuit licentia, quod possit facere fieri cunia et ponzonos XII ad faciendum monetam pro servitio domini bani Bosne, que feramenta debeant operari in Bossina. Et preceptum fuit Radoe predicto, quod, factis dictis ferris, debeat huic consilio presentare et plura ferra non facere sub pena manus.* (Ljub., Popis, XXIV.)

Uzajamnost jamčila je Tvrku, da će Dubrovčani paziti na to, da kod izvagjanja narudžbe ne bude defraudacije, jer bi i njima bila na štetu; a da su oni na to pazili vidimo po tome, što prijete zlataru Radoji, koji ima rezati za bana dvanaest kalufa, da će mu se ruka odsjeći, ako bi izrezao koji više.

Sjetimo li se energičkih prosvjeda mletačke republike, što ih je ova iznijela ponovno pred srpskog kralja Uroša za to, što je ovaj dao u svojoj kovnici u Brskovu kovati novce, koji su tek vanjštinom svojom naličili mletačkim i time dospio kao krivotvornik u Dantev „Pakao“, ili prosvjeda protiv Šubićâ, koji su takogjer kovali novce po uzoru mletačkom; sjetimo li se strogih kazna, kojim je ista republika kaznila uvoz toga novca, koji bi se na oko mogao zamijeniti mletačkim, onda nam odnošaj između Bosne i Dubrovnika u novčanom pogledu nije nikako shvatljiv, dok ne predpostavimo, da je između obje države u novčanom prometu postojala zajednica ili bar međusobna ravnopravnost. Žalibote nam nisu poznate potankosti ovog odnošaja. Mi nemamo spomena ni ugovoru, kojim je došlo do te konvencije, niti znamo šta o pojedinim ustanovama njenim.

Nestašica historičkih vijesti u toj stvari lako nam je shvatljiva. Što je bilo u Bosni spomenika i dokumenata srednjega vijeka, propalo je za turskih provala, a u Dubrovniku, gdje se u arkvu sačuvalo mnogo historičkog materijala za povijest Bosne, zalud ćemo tražiti vijesti, koje će nam razjasniti ovo pitanje, jer su Dubrovčani sve, što se je odnosilo na njihove trgovačke povlastice i odnošaje prema drugim državama, smatrali najvećom državnom tajnom. Za take stvari znalo je tek malo uvaženih ljudi, dotične listine čuvali su u tajnim spisima, a možda je i nadošlo vrijeme, u kome su oni držali probitačnim, da pojedine spomenike iz prošlih vremena unište. Kako su tajinsteno krili svoje odnošaje prema Bosni, to nam najbolje razjašnjuje ovaj slučaj:

God. 1403. slali su oni „svome“ kralju Sigismundu poslanstvo, a na 24. septembra dali su poslaniku naputak, što će kralju sve kazati. U manjim političkim pitanjima mu daju bar neku slobodu, da kralju govori po vlastitoj uvigjavnosti, ali ako bi ih kralj upitao za njihove odnošaje prema Bosni, nalažu mu najveću opreznost. U spomenutoj instrukciji veli se naime doslovce ovo: „Ako bi rečeni naš gospodin htio od vas da dobije koju informaciju o Bosni i Dalmaciji, a stvar bi bila mala i nevažna te bi joj vi vješti bili, podajte mu tu informaciju, ali ako bi bila važna ili ako bi se ticala gabele, solane ili danaka, recite mu, da tome niste vješti“ (Gelčić-Thallóczy, Diplom. Rag., 130).

V.

Otkada je ban Tvrtko zaiskao u Dubrovniku majstore da mu režu pečate za kovanje novca, prošlo je gotovo pô stoljeća, a mi o bosanskom novčarstvu nemamo ni najmanjeg spomina. Tek god. 1404. sretamo opet prvu vijest, a da ju bolje razumijemo, valja nam se osvrnuti na političke prilike onoga doba.

Godine 1403. zaratio je bosanski kralj Ostoja na Dubrovčane. Namjera mu je bila, da liši Dubrovčane teritorijalnog posjeda u Bosni i da ih prisili, da njega priznaju svojim glavarom. Moralne potpore nudio se je Ostoja jamačno naći u tom ratu u Mlečana, a ko diplomatsku praksu Venecije poznaje, lako će doći do mnijenja, da su sami Mlečani potajno poticali kralja na taj rat. Sigurno je to, da je Ostoja kušao, da dobije Mlečane na svoju stranu. Pred jesen god. 1403., dakle u doba, kada njegove operacije protiv Dubrovnika nijesu bile najsretnije, posla Ostoja u Mletke poslanstvo, te im svoje volje ponudi trgovačke povlastice, ne bi li Mlečani preuzezeli na polju trgovine konkureniju protiv Dubrovnika. Kralj poziva mletačku republiku, da pošalje u Omiš a otale u Bosnu poslanike, koji će odabratи mjesto, prikladno za mletačko trgovačko naselje. Mlečani odazvaše se želji kraljevoj i poslaše proljećem god. 1404. Marka Dandula u Bosnu, a s ovim uglavi kralj na 22. aprila u Visokom trgovački ugovor, kojim podjeljuje Mlečanima još veće povlastice, nego su ih imali dubrovački trgovci, jer ih oslobagja od svake daće u trgovačkom prometu. Na kraju te povelje nalazimo sljedeći članak, koji se tiče novčanog prometa. Kralj veli: „*Item promittimus, quod de brevi fieri faciemus monetam nostram, que occuret per totum nostrum regnum taliter, quod predicti Veneti subditi et fideles Veneciarum erunt equales omnibus nostris subditis et aliis quibuscumque forensibus, qui venirent in nostro regno. Si vero deliberamus, quod non fieret nostra moneta, promittimus facere cum effectu, quod moneta dicti domini ducis et communis Veneciarum occuret per totum nostum regnum, sicut occurit ad presens moneta ragusiniensis*“.

Iz ovoga izvodići nam je važnih zaključaka u pogledu bosanskog novčarstva ovog doba. Najvažniji je taj, da Ostoja za svoje dosadanje vlade nije kovao novca, već je bilo otvoreno polje prometu dubrovačkog novca. Mlečani, nazirući u tome veliku polakšicu, što je išla u prilog dubrovačkoj trgovini u Bosni, nagovarali su jamačno kralja, da kuje sam svoj novac i da time potisne dubrovački iz prometa. Kralj obećaje, da će kovati sam svoj novac, da time budu mletački trgovci jednaki ostalim, to jest, da dubrovački ne imadu pred njima u novčanom prometu tako zamašnu polakšicu, a ako se kralj ne bi sklonuo da kuje sam svoj novac, obećaje, da će i Mlečanima dati istu povlasticu, što je uživaju Dubrovčani, te će dozvoliti, da i njihov novac isto tako slobodno kola Bosnom, kao što kola i dubrovački. To je po momu mnijenju smisao ove listine.

Ova povelja u prvi mah nije imala praktične vrijednosti, jer ne progje ni dva mjeseca, a bosansko plemstvo svrgnu Ostoju na saboru u Podvisokom sa prijestola i izabra kraljem Tvrtka Tvrtkovića; ali što je u toj povelji uglavljeno, nijesu Mlečani držali da im je propalo. God. 1422. isposlovao je mletački poslanik u Visokome, Zan Zorzi, te je i kralj Tvrtko II. Tvrtković izdao na 21. decembra Mlečanima povelju, kojom im daje važnih povlastica u trgovini, prometu i u kolonijalnim pitanjima, a u toj se povelji, koja nam se sačuvala u talijanskom prijevodu mletačke arkive¹⁾ nalazi

¹⁾ *Commemorarium*, knj. XI., pogl. 87. Priopćio Ljubić u *Monumenta spect. hist. Slavorum mer.*, VIII., 202.

slijedeća stavka: „Item promettemo e semo contenti, che predicti Viniciani, soditi e fideli del prefato misser lo doxe e del comun de Veniezia, vegrando, stando in lo nostro regno e in cadauna parte de quello, possano expendere la moneda del prefato misser lo doxe e del comun de Veniezia, como i Ragusei al presente spendono la soa, e le altre generazion, che vien in lo nostro regno in cadauna parte di quello, la moneta di so signori“.

Iz toga razabiremo, da je Tvrtko II. potvrdio Mlečanima u vidu novčanog prometa iste povlastice, koje im je Ostoja obećao te je dozvolio i njima, da njihov novac po svoj Bosni slobodno kola, kao što je slobodno kolao Bosnom dubrovački i novac sviju naroda, koji bi dolazili u Bosnu. Ova potonja napomena vrlo je važna, jer nam kazuje, da ta sloboda nije bila isključivo privilegij Dubrovčana i Mlečana, nego, da je u Bosni u novčanom prometu vladala apsolutna sloboda, te se mogao trošiti svaki tugji novac, koji bi dospio amo.

Kada je kralj Stefan Tomašević zasio na bosanski prijesto, poslaše mu poslanstvo, koje je isposlovalo, te im je kralj poveljom, izdanom na 15. aprila 1461. u Jajcu potvrdio njihove trgovачke povlastice, a u toj povelji nalazimo doslovce isti pasus, koji smo gore u latinskom tekstu naveli. Iz te povelje razumijemo dakle, da je i kralj Stefan Tomašević iste povlastice potvrdio.

U sredovječnoj Evropi jedva da bi se našao još jedan slični primjer, da državna komora odustaje od komornog prida i da je dozvoljen neograničen promet tugjemu novcu. Ta praksa, koja protuslovi najelementarnijim načelima sredovječnog fiskalstva, može se samo time protumačiti, da se u ono doba u Bosni nije kovao novac.

VI.

Otkad je Ostoja obećao Mlečanima, da će kovati svoj novac, progje lijepi niz godina a mi o bosanskom novčarstvu nemamo spomena. Za gragjanskih ratova, kada su se Ostoja, sin mu Stefan Ostojić i Tvrtko II. borili oko prijestola, kada je Bosnom zavladao razdor i oligarhija nesložnog plemstva, valjda nije bilo zgode, da se provede tako zamašna reforma, kao što je dokinuće slobodnog prometa dubrovačkog novca a uvedenje monopolne bosanske kovnice. Nije bilo zgode već stoga, što su u Bosni sve stranke morale računati dubrovačkim uplivom.

U to doba kolao je jamačno samo dubrovački novac Bosnom, a dokaz tome mogli bismo nazrijevati u tome, što do današnjega dana nije poznat ni jedan novac Ostoje ili Ostojića, kovan u Bosni, premda imade kotorskih novaca, kovanih sa likom kralja Ostoje.

Tek god. 1436. nalazimo opet prvi puta pismeni spomen, da se u Bosni kovao novac. Na 12. juna poslaše naime Dubrovčani Nikolu Gjorgjića kao poslanika vel. vojvodi Stjepanu Vukčiću, a u naputku, što mu ga dadoše, rekoše mu, ako bi se Stjepan potužio na to da je cijena dukatu (montanza deli ducati) poskočila, da mu to protumači time, što bosanska gospoda u jednu ruku veoma traže zlato i što se u drugu kuje — dakako srebrni — novac u Bosni („per le monete si fano in Bosnia“). (Jorga, 338.)¹⁾

¹⁾ Naputak u Lett. e Commissioni di Levante glasi:

A ser Nicolò e Zorzi a vojvoda Stipan . . . . .

se per la montanza de li ducati se agravasse a voi et voi li responderete che cio molto dispiace alla signoria mia e molto ritorna in suo gran danno, perche le doane sue et altre se scotono a monete. Et per li grani et altri bisogni suoi spendi ducati doro i quali con suo grande interesse convien mandare in altre parte acercare et comprare. Et tal carestia de ducati solamente è intervenuta per la richiesta fatta qua per li signori de bosna in questo prossimo tempo passado e per le monete si fanno in bosna e non per altro. (Ispis dra Jos. Posedela.)

Sudeći po ovome, Tvrtko II. prihvatio je ideju, što su je Mlečani sugerirali njegovome predšasniku Ostoji, te je naumio da ustroji svoju vlastitu kovnicu, a kada je tu svoju namjeru zbilja izveo, promijenio se time vrijednostni odnošaj između srebra i zlata a agio je poskočio. Dubrovčani nazirahu u tome povrjedu svojih povlastica, te i ovaj put kao i uvijek, kada se osjećahu povrijegjenim, proglašiše 1438., da se poslužim modernim izrazom, trgovački „strajk“, zabranite svojim trgovcima, da trguju u Bosni te ih pozvaše sve natrag iz Bosne. Takim represalijama znali su, da bi vas trgovački promet u Bosni, koji je bio u njihovim rukama osuđili, a mogli su se nadati, da će time postići svoju namjeru. Možda je s time u savezu i druga mjera, koju su Duhrovčani iste godine (1438.) poduzeli te zabranili svojim trgovcima, da se srebro, što se iz Srbije uvažalo, provozi kroz zemlju vojvode Stjepana, valjda da time osuđete plaćanje bolarine u Bosni. (Jorga 349.)¹⁾

Poznato je, da su Dubrovčani i u takim sporovima ostali udvorni ljudi, pa kada je u isto vrijeme umrla kraljica bosanska, poslaše, usprkos postojecem sporu, poklisara Nikolu Gjorgjića kralju Tvrtsku sa nalogom, da mu izjavi sažaljenje Dubrovnika radi tog gubitka, a u naputku, što ga vijeće izda poklisaru, naloženo mu je, da u slučaju te bi bilo govora o tome, da su dubrovački trgovci vraćeni iz Bosne, izjavi, da je to odregjeno: „perche da certo tempo in qua el re si meti a bater nova zecha, la qual non core seno per le te nute de la regal Maiesta de Bosna“ (t. j. jer je od nekog vremena kralj stao da kuje novac, koji do sele nije kolao vladanjem kraljevskog veličanstva bosanskog)²⁾. Tvrtko II. dakle preobrazio je 1436. bosansko novčarstvo, jer se veli izrično, da takav novac dosele nije po bosanskom kraljevstvu kolao, ali sva je prilika, da je ta reforma bila još zamašnija, nego što nam se na oko čini. Dubrovčani sigurno nijesu imali ni najmanjega prava, da prosvjeduju protiv toga, da bosanski vladar kuje svoj novac, dok je njihovome bio zajamčen promet Bosnom. Tvrtko dakle ili je dokinuo tu slobodu, ili je odredio takove ustanove, kojima se taj promet indirektno dokida.

Izričnoj zabrani, da ulazi dubrovački novac u Bosnu, nemamo nigdje u listinama traga, a sigurno bi na nj naišli u dubrovačkim spisima, gdje su pomno bilježili, ako je koji dubrovački gragjanin dopao batina ili sitne kake štete. Da je kralj dirnuo u povlasticu, zajamčenu Dubrovčanima, jamačno bi našli tome spomena u dubrovačkim zapisima.

¹⁾ Consil Rogat 20 decembr. 1438.

de scribendo mercatoritus nostris existentibus in partibus sclavoniae, srebernize et bosniae quod non veniant per tenutas voivodae stephani cum aliquibus arzentis. (Ispisao dr. Josip Posedel.)

²⁾ Odnosni tekst glasi:

Commission ad regem Bosnae.

Rector di Ragusa con lo suo consilio e del pregato. Allo nobile Nicola de Zorzi ambassador al Re de Bosna. Dilecto cittadino nostro salute.

(Omissis.) Et perchè da certo tempo in qua el si vien a batter in Boma nova zerha la quale no core seno per le tenute della Regal Maestà de bosna et li mercadanti portando tal monete in altro paeze, quella moneta non li vien accetada in lo investir de le mercantie che per lor fano. Le qual mercantie vendendo non tanto che possono far alguno quadagno ma solamente non ponno aver la mitade de lo caredal — perho li e forza a ritrarsi da tal traffigo.

Et se circa tal parlar la maestà de esso Re o altri de li soi vi paresse esser aiudi conzar questo futo e voi riglieti (raccogliete?) i detti che vi sarano fati sopra di zò, sicchè alla nostra rignuta tutto ordinatamente riportar possiate e arrivar la nostra signoria.

(Što slijedi znači od prilike: Ako vas kralj zapita, zašto naši trgovci ne dolaze u Bosnu, recite, da su oni kao pčele, koje idu, gdje imaju što da sisaju. — Ispis dra Jos. Posedela.)

Kralj prema tome nije naročito dokinuo tu povlasticu, a ako se Dubrovčani ipak tuže, sva je prilika, da je to uradio indirektno, a mogao je to učiniti na taj način, da je uveo u Bosni novu novčanu vrijednotu, različnu od dubrovačke. To mu kao vladaru nije mogao niko braniti, a dubrovački privilegij ipak se dokida time po sebi, ili im valja, da i svoju kovnicu preudese prema bosanskoj valuti.

Mi ćemo dalje nastojati da se metrološkim istraživanjem osvjedočimo, je li ovo mnjenje osnovano.

Tvrko je i nadalje kovao svoj novac i ne obzirući se na Dubrovčane.

Kada je umro Tvrko II. Tvrković a naslijedio ga Stefan Toma, poslaše mu Dubrovčani kao poklisare Nikolu Gjorgjića i Marina Mihe Restića, da mu se poklone i da isposluju potvrdu njihovih povelja. Na 20. augusta 1444. posla im vijeće u Bobovac naputak, a u ovome im nalažu, da spomenu i novu kovnicu¹⁾, a da kralja što prije sklonu, neka ga sjete, da Dubrovčani, kada je umro Tvrko II., nijesu gledali ni na poslanstva Radivojeva, ni na vojvode Stjepana Vukčića, koji su bili željni, da ih predobe za njihovu kandidaturu, već da su samo njega priznavali kraljem bosanskim. Ako kralj ne bi poslušao te opomene, ovlašćuje vijeće svoje poklisare, da zaprijete kralju, da će se Dubrovnik potužiti kralju i staležima ugarskim.

I god. 1446., imali su poklisari, koji su pošli bosanskom kralju u Milodraževu, da se tuže radi ecke (zecca) i da ga podsjetite da plati dugove predšasnika svojeg Tvrka II. (Jorga, 417.)²⁾

Ali, kao što se nije dao Tvrko prijetnjama sklonuti, tako je i Toma ostao i sada neumoljiv te je i nadalje kovao svoj novac. Tek god. 1451. dogjoše Dubrovčani u toj stvari do cilja.

U prilog bio im je u to doba rat između bosanskog kralja i srpskog despota te nesloga, koja je zavladala između bosanskog kralja i ugarskog gubernatora Ivana Hunyada. Kralj Toma tražio je u tom sporu oslona u Dubrovčana, a oni su mu se sami ponudili posrednicima mira između njega i despota. Cijena toj usluzi bila je valjda ta, da je Toma bio voljan odustati od svoje kovnice; bar obavješćuje vijeće dubrovačko svoje poslanike, što ih je poslalo god. 1451. despotu, u naputku izdanom na 17. juna, da je bosanski kralj odustao od toga, da sam kuje svoj novac i da je obećao slati srebro u Dubrovnik, da se tamo prekuje u dubrovački novac. (Jorga, 449.)³⁾

¹⁾ Na kovnicu odnosi se ovo mjesto u naputku:

Lett. e Comm. 1444. bez datuma.

(Omissis.)

Appreso per la destituzione della zeccha per la quale dite auere parlato alla prefata maestade, la quale Vi ha risposto che anchora vuole aver parlamento con Voi. sopra dì zò Ve dissemo che chorè debiate avere a mente anchora refrescare et renovare la dimanda nostra sopra el decto fato attendendo con ogni diligentia a Voi possibile de persuadere alla prefata Maestade con tutte quelle belle razon et motivi che meglio saprete che si voglia degnare de desmentire la detta zeccha. (Ispisao dr. Jos. Posedel.)

²⁾ Lett. e Comm. 31. maja 1446.

(Omissis.)

Etiam per quello che ne dite de la Maesta di Re Thomas la qual anchora non vi aveva dato resosta sopra le domande de la zeccha e del debito del Re Tuerdcho perche Radislavo Clessich et Conte Restoye anchora non eran regnuti, ma vignendo subito ne darian risposta ve diremo che credemo che perfisa ora avrete avuto la detta risposta ma pur in caso non l'avresti abuta sollicitarete de averla et de obtegnir La nostra intention segondo Vi fò a comesso per la nostra signoria.

³⁾ Lett. e Comm. 17./VI. 1451.

(Omissis.)

Item perche li dicti Restoe e Michel dissero per vostra parte come la vostra serenità e contenta che sul suo terreno non se bata più moneta et che lo vostro argento saresti contento mandar a Ragusa et che la

Mjesec dana iza toga obavješćuje dubrovačko vijeće svoje poklisare, koji su bili pošli na bosanski dvor, Mihu i Marina Restića, da će se sklopiti ugovor. Čim se potpiše ugovor mira između despota i kralja, republika da je pristala, da kuje za kralja novce „*come li nostri danari proprii*“.¹⁾ (Jorga, 451.)¹⁾

Time bi se vraćalo bosansko novčarstvo na isti stepen, na kome je bilo prije god. 1436., ali da li je do toga u istinu došlo, nije nam za sada poznato. Mi bi dapače smjeli posumnjati, da do toga nije došlo, jer u jednu ruku imade mnogo novaca kralja Tome, koji su se do danas sačuvali, u drugu imademo jednu povelju kralja Stefana Tomaševića, po kojoj možemo zaključiti, da ni pod kraj vlade Tomine Dubrovčanima nije pošlo za rukom, da isposluju definitivno dokinuće bosanske kovnica.

Kada je Tomašević zasio na prijesto, izigje pred njega dubrovačko poslanstvo, a on mu izda povelju, u kojoj se doslovce veli: „...i nas umileno pomoliše,.... da bismo oslobođili, da pinez nih dubrovački hodi po rusagu kralevstva mi, kako je i prvo hodio; i mi čuvše nih počtene i prilične mobe a prave, satvorismo milost našu gospocku mnogo počtovanomu gradu Dubrovniku, našim dragim i srčanim prijatelem, knezu i vlastelom i vsoj općini vlasteo dubrovačcim, oslobođismo i učinismo, da nih dinari dubrovačci hode slobodno i da se sprate po našem rusagu, da slobodno nim trguju nih trgovci i ini vsaki človek, kako je bilo za prve gospode kralev bosanscim. — Zato tvrdo zapovidamo slugam kralevstva mi, voevodam, knezovom, županom, carikom, vsakoga stanija ludem, vsakomu u svoju prav, da im nitko ne ima prjez toj niednu zabavu učiniti.“

Što su Dubrovčani uzalud kušali da postignu u kralja Tvrtka II. i u Tome, to je postiglo poslanstvo, koje je došlo da se pokloni i da pozdravi novo okrunjenog bosanskog kralja Tomaševića, a da je baš on njima udijelio tu povlasticu i da povelja nije prepis starije, koju bi kralj po običaju, primajući poklon dubrovačkog poslanstva, samo na novo potvrdio, to možemo zaključiti iz zaključnog stavka, kojim kralj nalaže svojim dostojanstvenicima i slugama, da se drže strogo povelje. Takvi nalozi davali su se samo u prvoj izvornoj povelji, dočim se obično u prepisima, kojim se starije povelje iznova potvrguju, ne bi ponavljali, jer je predmnijevati, da su od dulje vremena postojeće naredbe u pameti državnim organima, te nije nužno iznova ponavljati ih.

VII.

Ako saberemo ono malo historičkih vijesti, što smo ih gore iznijeli o sredovječnom bosanskom novčarstvu u jedno, dolazimo do zaključka, da je u Bosni za banova uz bosanski kolao i dubrovački novac, da je god. 1436. Tvrtko II. kovao isključivo svoj novac, da je ta praksa ostala u krijeosti za čitave vlade kralja Tome ili bar do god. 1451., a tek Stefan Tomašević opet je podijelio Dubrovčanima privi-

---

se dovesse batere in monete de Ragusa, pertanto li detti rector zentelhomini acelano la detta proferta graziosamente fata e ve ringraziano grandemente e ri offeriscono de far batere in moneta lo detto rostro arzento li quali manderete a ragusa.

Dat. Rag. die XVII Junii 1451.

¹⁾ Lett. e Comm. 18./VII. 1451.

Direte etiam per lo fatto de la cecha che quando ala sua maesta parerà el manda de qua de li arzenti a far batere, perche noi semo disposti di farli ogni complacentia e così sarà batuto el detto arzento come li nostri proprii.

Dat. Rag. die XVIII Julii 1451.

legij, da se njihov novac slobodno troši po Bosni, ali je i on kao nekoć i banovi uz to kovao svoj novac, koji je bio po vrijednosti jednak dubrovačkom.

Za razdoblje između momenta, kada se Tvrta I. zakraljio pa do god. 1436. nemamo o bosanskom novčarstvu nikakovih vijesti. Ako se osvrnemo na dosele poznatu seriju bosanskih novaca, naći ćemo po Ljubićevoj klasifikaciji zastupane bosanske kovine banova Stefana Kotromanića i Tvrta I., kraljeva Tvrta I. i II., Tome i Stefana Tomaševića, dočim su nam dosele nepoznati novci Dabiše, Ostoje i Ostojića, ili jednom riječi, nama fale dosele bosanski novci iz razdoblja od god. 1391. do god. 1436., pri čemu ne uvažujemo autonomne kotorske novce, što su ih kovali Kotorani za vlade Ostojine i provigjeli likom kralja Ostoje.

U velikom nalazu iz Ribiča, u koliko je dospio u zemaljski muzej imade 711 komada novaca, koji po Ljubićevoj klasifikaciji pripadaju vlasti kralja Tvrta I. i 560 komada iz dobe kralja Tome. Taj nalaz obuhvatao bi prema tome razdoblje od god. 1376. bar do god. 1443. to jest do prve godine Tomine vlade.

Ali kako su raznovrsni pečati na novcima kralja Tome u ovome nalazu, gdje-koji od njih i veoma istrošeni, moramo zaključiti, da ti novci nijesu kovani svi na početku njegove vlade, nego i po koju godinu iza nastupa njegova, moramo dakle zaključiti, da nam oni predstavljaju novčane spomenike razdoblja od najmanje sedamdeset a najviše devedeset godina.

Ja sam nastojao da saznam, kojim tipovima pripadaju i ostali novci iz Ribiča, koji su dospjeli u privatne ruke, a pošlo mi je za rukom sazнати, da je 43 Tvrkova a 40 Tomina, dakle se dalo ustanoviti, da je bilo svega 754 Tvrkova a 600 Tominih i 68 neopredjeljivih.

Od Tvrta I. pa do Tome imademo ali u Bosni niz vladara, od kojih nam nije dosele poznat ni jedan bosanski novac; a samo Tvrta II. pripisao je Ljubić jednu vrstu, koja se ne razlikuje bitno od onih, što ih pripisuje Tvrta I.; a pošto bi po njegovoj klasifikaciji taj nalaz obuhvatao čitavo razdoblje od prvog bosanskog kralja pa do Tome, moglo bi se očekivati, da će se u onoj množini novaca naći bar po koji komad Dabišin, Ostojin ili Ostojićev; ali njima nije bilo ni traga!

I u tome vidu potvrdio bi taj nalaz ono, što nam listine nagoviještaju, da naime kraljevi Dabiša, Ostojja, Ostojić nijesu kovali svoga novca. Uvjet ovome zaključku bio bi dakako taj, da je Ljubićeva klasifikacija osnovana; ali, premda ćemo na osnovu samoga nalaza zaključiti, da njegova klasifikacija nije opravdana, opet smo uvjereni, da je u Bosni bilo vrijeme, kada je njome kolao isključivo dubrovački novac, a bosanski se uopće nije kovao. Vlada banova Kotromanića i Tvrta predstavlja nam doba ravnopravnosti u novčanom prometu, gdje je, kako nam lisopoljski i vranjski nalaz dokazuju, uz bosanski novac kolao i dubrovački, a razdoblje, u kome ne nalažimo bosanskog novca, predstavljalo bi nam periodu, u kojoj je dubrovački novac sam bio prometnim sredstvom. Da time, što je Bosna prepustila potpunu slobodu dubrovačkom novcu, ne štetuje *fiscus* (komora), uveo se u praksi možda onaj isti postupak, kome se, kako znamo, dosjetio i Toma, koji je naumio slati svoj novac i svoje nekovano srebro u Dubrovnik, da se tamo prekuje u dubrovačke dinare.

Mimogred budi spomenuto da je sva prilika, te tome postupku valja pripisati, zašto se stariji bosanski novci tako rijetko u Bosni nalaze, jer se jamačno i sav stariji novac u Dubrovniku prekivao.

Rekosmo, da se u ribičkom nalazu nije našao ni jedan novac onih vladara, od kojih su nam dosele novci nepoznati, ali još je čudnije, da se nije našao ma ni jedan

dubrovački; a to bi bilo dokazom, da taj nalaz potječe iz onoga doba, kada je dubrovačkome novcu po suponiranoj naredbi kralja Tvrtka II. Tvrtkovića bio promet u Bosni zabranjen.

Ali, ako i nalazimo tumača činjenicama, da se u tome nalazu ne nalazi ni novaca Dabiše, Ostoje i Ostojića, da u njemu nema ni dubrovačkih novaca, ne bi nam bilo moguće protumačiti, zašto u tome nalazu, u kome ima toliko komada Tvrtka I. i Tome, nema ni jednoga Tvrtka II. Ljubićeve determinacije, premda je ovaj po Ljubiću kovao novac?

To pitanje je najvažnije, što nam ga valja na osnovu ovoga nalaza riješiti, a da to uzmognemo, valja nam se osvrnuti na same tipove.

Svi novci ovoga nalaza tipografski spadaju jednoj te istoj grupi, u njih je na jednoj strani isti grb sa slovom T, a razlikuju se bitno samo time, što se na jednim nalazi ime Tvrtka I., na drugim ime Tome. Prvu vrstu pripisuju numizmatici Tvrtku I., drugu kralju Tomi. Po toj determinaciji reprezentirali bi nam ti novci, kako je rečeno, razdoblje od sedamdeset do devedeset godina, a u tome razdoblju absolutnu prazninu od 52 godine, to jest od smrti Tvrtka I. pa do zakraljenja Stefana Tome.

Novčani nalazi srednjega vijeka, koji bi obuhvatili tako veliko razdoblje — sublizu jedan vijek — vrlo su rijetki, ali u svoj povjesti numizmatike jamačno je nečuveno, da bi takav nalaz ujedno predstavljaо apsolutnu prazninu od pola vijeka. Taka činjenica već je s toga nenaravna, jer protuslovi čitavoј sredovječnoј praksi. U srednjem se vijeku mijenjao novac još brže nego li danas, a i danas bi bilo nevjerojatno, da bi jedan novac još i 50 godina nakon smrti vladara, koji ga je kovao, kolao kao isključivo prometno sredstvo zemljom, a da mu našljednici ni pomislili ne bi kovati svoj novac. Da su pečati Tvrtka I. bili načinjeni od najlučeg modernog čelika, morali bi se u pedeset godina uporabe raskovati u prah, a nužda bi morala prinukati njegove našljednike da načine nove pečate!

Iz kompleksa ovih nevjerojatnosti ne ćemo prije izići, dok ne posumnjamo, da nam njihova osnova — dosadanja klasifikacija bosanskih novaca — nije pouzdana.

Na novcima, što ih Ljubić pripisuje Trtku I. čitamo dosta razgovjetno ime **TUARTCO**, ali da je taj novac kovan od Tvrtka I. ili od Tvrtka II., to po samom novcu ne možemo razabrati. Ljubić i ostali numizmatici, jamačno su se obazreli na historičku ličnost Tvrtka I. pa su sve te novce bez iznimke pripisali ovome, a Tvrtku II. ostalo je samo nekolicina komada, na kojima se čita natpis: **DNS TT REG·BOSR** ili **DRI·TT REGS BOSRA**.

Ono dvostruko T jamačno se držalo za inicijale imena Tvrtko Tvrtković, ali oni, koji to tako čitaju, jamačno nijesu pomislili, da je patronimikon „Tvrtković“ tek pomagalo novijih historičara, koji time razlučuju ova Tvrtka: u samim listinama Tvrtkovim ili u suvremenim spisima uzalud ćemo tražiti, a imena „Tvrtković“ ne ćemo naći¹⁾. Ne ćemo ga naći već s toga razloga, što u srednjem vijeku nije bilo običaja, davati patronimikon vladaru a još manje je bilo običajno, stavljati taj patronimikon na novce. Novci, na kojima nalazimo taj podvostručeni T su polugroši, dakle mnogo manji nego li groši, pa rezbar jamačno nije imao dosta mesta, da izreže čitavo ime te ga je skratio sa dva najkarakterističnija slova — što se vrlo često događa, — a u tom slučaju ono T T znači naprsto „Tvrtko“, ili je u opće pogrešno izrezao kaluf;

¹⁾ Jedina iznimka je jedan pečat na listini Tvrtkovića. Napis na tom pečatu je slovenski a ne latinski, a pečat je iz prvog doba njegove vlade, kada je bilo kralju još nužno narodu iznijeti na oči, da je on potomak Tvrtka I. U kašnjim pečatima nema tome spomena.

ni u kojem slučaju ali ne možemo pouzdano dokazati, da li novac valja pripisati Tvrtsku I. ili Tvrtsku II.!

Po čitavoj tehnici pečata, po stilu tipova — a taj bi se u 50 godina srednjega vijeka znatno promijenio — moramo zaključiti, da i ti novci pripadaju istoj dobi, kao i oni, na kojima je kraljevo ime ispisano i koje je Ljubić pripisao Tvrtsku I.

Pošto ali dosele nemamo pouzdanoga razloga da odlučimo, valja li novac sa imenom Tvrtska pripisati prvome bosanskom kralju ili pak Tvrtsku II., onda ih možemo istim pravom pripisati ovom potonjem.

Ako pak predpostavimo, da su novci sa imenom kralja Tvrtska kovani od Tvrtska II., onda nam nestaju od jednoć sve poteškoće, na koje smo naišli kod prosugjivanja nalaza, o kojemu govorimo:

1. Nalaz onda ne obuhvata razdoblje od 90 godina, nego mnogo manje, to jest od godine, kada je Tvrtsko II. počeo kovati svoj novac (1436.) pa najdulje do smrti Tome, dakle najviše od 25 god. Sva je ali prilika da siže samo do godine 1451., kada je Toma po pismenim spomenicima slao svoj novac u Dubrovnik, da ga prekuju u dubrovački novac. U tom slučaju obuhvata nalaz razdoblje od 15 godina;

2. nalaz nam ne predstavlja u tome razdoblju prazninu od pola vijeka, nego suvisli niz novaca dvojice vladara, koji su slijedili jedan drugome;

3. ne treba nam se čuditi, što u tome nizu nema novaca Dabiša, Ostojca i Ostojića, jer su ovi vladali davno prije, nego li su kovani novci; i napokon

4. nemamo se tome čuditi, što u tome nalazu nije bilo baš ni jednog dubrovačkog novca, jer znamo, da je Tvrtsko II. kovao svoj vlastiti novac, jamačno sa namjerom, da iz bosanskog prometa potisne dubrovački.

Ja držim, da su ovi argumenti tako neodoljivi, da nas moraju ponukati na to, da promijenimo dosadašnju determinaciju bosanskih novaca i da bez iznimke sve novce, koji imadu ime kralja Tvrtska i koji su stilistički posve srodni Tominim, pripisemo Tvrtsku II., a ne Tvrtsku I.

Ali time nestaje iz naših zbirka svaki i jedini novac prvog bosanskog kralja Tvrtska! Riješiv jedan problem, eto nas pred drugim, a taj se sastoji u tome, da Tvrtsko, okruniv se kraljem, prestaje kovati svoj novac!

To se čini nevjerojatnim, ali možda ćemo to donekle shvatiti, ako i ne protumačiti, ako se osvrnemo na prilike u susjednoj Srbiji. Do onoga časa, kada se je Tvrtsko prozvao kraljem „Srbljem“ (1376.), kovali su srpski kraljevi redovito svoj novac; Tvrtsko sâm odustao je od toga te nije poznat ni jedan novac srpski sa imenom Tvrtska, a jamačno bi kralj, koji je polagao toliku važnost na to, da se u listinama zove „srpskim kraljem“, kovao i srpski novac svojim imenom, da je u novčanom vidu bio istih nazora kao i njegovi predšasnici. Mi u Srbiji nasuprot opažavamo, da velmože i gradovi kuju novac po svojoj volji. O čemu prije ne bi niko ni snivao, to se u Srbiji događa onim časom, kada se Tvrtsko zakraljio: Marko i Andrija Vukašinović kuju svoj novac, Vuk Branković svoj, Konstantin, Nikola Altomanović, Dmitar, župan Branko pa i poveći gradovi kao Prizren, Skoplje, Rudnik, Gjakovica¹⁾ kuju svoje vlastite novce, a to nam valja shvatiti ili izrazom posvemašnjeg političkog rasula ili pako tako, da Tvrtsko nije polagao velike važnosti na kovanje novca, već je možda time, da je to prepustio velmožama, htio da ove miti. Ako on dakle odustaje

¹⁾ Ove novce pripisao je Ljubić nekom Jakovu. Ja držim da na njima valja čitati „Jakovica“.

u Srbiji od kovanja novca, gdje su ga politički razlozi morali nukati, da ističe svoje suverenstvo, zašto ne bi odustao u Bosni, te prepustio novčani promet Dubrovčanima?

U vidu sredovječnog fiskalstva bilo bi to velika pogreška, u vidu olahkoćivanja prometa silni napredak, a Tvrtko bio je čovjek, u kome su se duševne sposobnosti tako visoko razvile te o njemu možemo lako vjerovati, da je prometne interese više cijenio nego li zastarjele sredovječne fiskalne interese, koji su svuda priječili promet i napredak. Da li je on od svoje volje odustao od kovanja novca, o tome danas nemamo vijesti; da li su ga Dubrovčani na to nagovorili ili ih on htio mititi privilegijem, koji otvara njihovome novcu put u Bosnu, o tome možemo samo nagagjati.

Svakako stoji to: ako je iko bio kadar da prosudi, od kakog je zamašaja tako važna reforma kao što je absolutna sloboda novčanog prometa, onda bi nam u tome bio Tvrtko I. preči od Dabiše, Ostoje ili Ostojića.

Mi nijesmo kadri da zavirimo u tamu, kojom je zaodjeta ova partija bosanske numizmatike, jer nam još nijesu pri ruci dokumenti, koji se time bave; ali kada se dubrovačka arhiva pomnije prouči i u tome vidu, nema sumnje, da će se mnogo toga naći, te ćemo i u tome jasnije progledati.

Za sada samo možemo naša razlaganja u kratko resumirati i zaključiti slijedeće:

1. Ban Stefan Kotromanić kovao je svoj bosanski novac, ali se po vremenu i tipom i sadržinom prilagodio dubrovačkome;

2. ban Tvrtko kovao je istovrijedni novac kao i dubrovački, a potonji kolao je za njegova banovanja slobodno Bosnom;

3. kada se zakraljio, prestao je jamačno kovati svoj novac (NB. dokazi o tome nam još fale), a dubrovački novac preoteo je mah u bosanskoj trgovini;

4. kraljevi Dabiša, Ostoja i Ostojić nijesu kovali svoga novca;

5. kralj Tvrtko II. počeo je 1436. opet da kuje bosanski novac, ali, kako ćemo vidjeti, po drugoj valuti, a Toma ga u tome slijedi te je za ove dobe sa tehničkih razloga dubrovački novčani promet u Bosni oteščan; i napokon

6. kralj Stefan Tomašević vraća Dubrovčanima prijašnju slobodu u novčanom prometu, ali uza to kuje sam svoj novac.

C. Tipovi.

Još pouzdanije nego li nam je to bilo moguće dosele, opredijelićemo novce iz Ribiča, ako pomnije razmotrimo heraldičku prikazu, što ju opažamo u svih ovih novaca, bili oni označeni imenom Tvrtkovim ili Tominim. U sviju vijgamo na licu šljem, okrunjen krinovom krunom posve karakteristična oblika, koja se sastoji od vijenca, okrunjena sa tri izrazita krina. Iz sredine ove krune niče na tankom, podugom struku jajoliki cvijet, koji nas svojim oblikom podsjeća hmelja. Pošto taj cvijet bez iznimke uvijek nalazimo, čini se, da je i taj nakit bitan dio heraldičke kompozicije. Pod krunom nalazi se srcočki štit i u njemu posve razgovjetno slovo T, a više njega ista krinova kruna kao i na šljemu. Niz zatiok šljema spušta se lijepo nabrani grbni plašt.

Taj grb jamačno je bosanski kraljevski grb a služio je i kralju Tomaševiću, samo što je ovaj zamijenio slovo T sa zvijezdom.

Na pitanje, koji je kralj i kada uveo taj grb, odgovorićemo, ako razmotrimo poznate kraljevske heraldičke spomenike, što ih nalazimo na pečatima. I tu nam valja odmah isprva istaknuti, da ćemo se uzalud namučiti, da na pečatima prvoga kralja Tvrtka nagjemo nešta, što bi bilo slično ovome. U njega među heraldičkim prikazama

nema traga kruni i slovu T, a da je on kovao novac sa tako izrazitim grbom, jamačno bi isti grb upotrebljavao i na svojim pečatima. To bi nas i opet utvrgjivalo u našemu nazoru, da Tvrtko I. nije kovao ovaj novac.

Obazremo li se na grbove, što ih nalazimo na pečatima Tvrtka II., to ćemo već na najstarijem poznatom komadu, koji potječe iz god. 1405., dakle iz prve dobe njegove vlade, naći heraldičku kompoziciju, koja nam predstavlja donekle elementarna počela ovoga grba: mi tu vigjamo isti šljem, okrunjen krinovom krunom, na njoj isti hmeljev cvijet a niz zatiok slično poredani plašt. Samo na štitu pod šljemom nema još ni krune ni slova T, već mjesto toga obiteljski grb: desno na koso položena prutica.

Na listini od 6. augusta 1420. visi „veliki visući objestrani pečat“ kralja Tvrtka II., a na licu prikazan je kralj u punom oklopu na bojnom konju, šljemom na glavi, kopljem u desnici a štitom na ljevici. Pečati sa ovakom prikazom zovu se „konjanički pečati“, a u njima nalazimo na štitu glavni grb vladara a na plaštu, kojim je obično zaodjet konj i koji se spušta u bogatim naborima konju niz prsa i bokove, smještavao bi se nuzgredni grb. Pa na ovome pečatu vigjamo na štitu, dakle na prvom mjestu, istu krinovu krunu, a obiteljski grb kraljev konju na prsimu i na bokovima. To nam je dokazom, da je Tvrtko II. već u to doba uvagao krunu kao državni grb Bosne.

Veoma je zanimiv maleni pečat, što ga je Tvrtko II. otisnuo na jednoj listini, izdanoj 2. marta 1433.

Taj je pečat veoma malen, urezan valjda u prsten, ali, premda mu je format sitan, sretamo tu jedan clemenat više: više šljema jasno izraženu krinovu krunu, pod njim srcoliki grb, tako sitan, da se prikaza na njemu ne razabire, a u polju samoga pečata opažamo naročito izraženo slovo T i to na lijevoj strani latinskim pismom, na desnoj slovjenskim. (¶.)

Ostaje nam još treća vrsta pečata ovoga kralja: pečat srednje veličine, osobito krasno ornamentalno ukrašen, na kome nalazimo posve istovjetnu heraldičku kompoziciju kao i na novcima, te se ona slaže s ovom do u najtanje sitnice. Taj pečat nam još nije poznat sa listina Tvrtka II., ali ga nalazimo na listinama Tome, koji se je služio pečatom svoga predčasnika, premda je na njemu urezano ime Tvrtkovo. To je zanimivo s toga što vigjamo, da je Toma i u numizmatici i u sfragistici slijedio predaju svoga predčastnika.

Slika 1. Pečat Tvrtka II. na listini kralja Tome od god. 1444. (2/3 nar. vel.)

Slika 2. Pečat Tvrtka II. na listini kralja Tome od god. 1451. (2/3 nar. vel.)

U priloženim slikama prikazujemo dva taka Tvrtkova pečata: jedan je otisnut na listini kralja Tome, izdanoj god. 1444. a natpis na njoj glasi: *•S•(igillum)

DOMIN · TARTAOIS · DEI · GRACIA · REGIS · BOSNE · A drugi je na listini istoga kralja od god. 1451. a natpis glasi: *·S·TVRTAOIS DEI·GRACIA·RAX·BOSNE: R.

Promatrajući ovaj mali niz pečata mogli smo pratiti, kako se za vlade Tvrtka II. postepeno razvija ona heraldička kompozicija, što je nalazimo na novcima, nagjenim u Ribiču; a to samo razmatranje, da i nemamo drugih važnih razloga, bilo bi dovoljnim povodom, da novce, na kojima čitamo ime Tvrtkovo, pripisemo Tvrtku II. a ne Tvrtku I.

Nakon ovoga razmatranja možemo u kratko navesti osebnosti, što ih nalazimo na pojedinim vrstama novaca, nagjenih u Ribiču. U popisu, što ga dalje donosim, razvrstao sam pojedine varijante toga nalaza po onim razlikama, koje se dadu tipografski izraziti, ali napomenuti mi je, da je bilo veoma mnogo sitnijih razlika, koje se ne dadu tipografski izraziti. Tako ćemo skoro u svakoj vrsti, navedenoj na po se u popisu naći razlike u rezanju pečata, jedni komadi kovani su dok je pečat bio nov, drugi kada je već bio istrošen, po gdjekoje slovo se uporabom na pečatu posve izlizalo, pa ga je komornik dao popraviti i tako je nastalo veliko obilje sitnijih varijanata, koje ne možemo potanje uvažiti i na po se opisati.

Novce Tvrtka II. razdijelio sam u dvije velike skupine: na prvoj, a držim da je ta i starija, na zaličju nema u polju do sv. Grgura nikakove sigle, na drugoj vrsti nalazimo tu redovito siglu u obliku krinova cvijeta.

Obje skupine imadu bez iznimke na licu u polju s obje strane grba sigle R i T, ali se opet mogu razlikovati u pomanje vrste prema tome, da li više krune ima dvije piknje, dvije zvijezde ili nema nikakova znaka.

Daljnji kriterij za razlučivanje nalazio sam u natpisu, koji je prema tome, kako je rastavljen u dvije pole i prema raznolikom, često i pogrešnom načinu pisanja veoma raznovrstan.

Pravilan natpis glasi: DR S TARTAO RAX BOSRH, ali pojedine riječi su često pogrešno ispisane. Tako nalazimo mjesto TARTAO ove varijante: TARTOO, TARTA, TARTO, TTARTAO, TATARO, TARTAO, TARTO, TARTOO i TARTAO.

Riječ RAX često je pogrešno napisana i to: RX, RHX, RXH, RHEZ i RHS, a mjesto BOSRH čitamo BOŠN, BOŠNS, BORN, BOR i BOŠN.

Raznolikost, koja time nastaje, povećava se još i raznolikom interpunkcijom, a počesto i zvijezdicama ili drugim znakom na kraju natpisa.

Na zaličju prikazan je konvencionalnim stilom onoga vremena lik sv. Grgura Nazazena, koji se zove Čudotvorcem. I time, što se na ovim novcima nalazi ovaj svetac kao zaštitnik Bosne a ne Isus, što ga skoro bez iznimke vidišmo na novcima banova Kotromanovića i Tvrtka, mogli bi zaključiti, kojoj dobi nam valja pripisati taj nalaz. Na žalost do danas nije poznato, kada je proglašen sv. Grgur čudotvorac zaštitnikom Bosne. Mi imamo samo jednu bullu pape Pia II., izdanu godine 1461., u kojoj se veli: „*Cum itaque carissimus in Christo filius noster Stephanus Bosne rex illustris per suos oratores nobis significare curaverit, beatum Gregorium Miraculosum nuncupatum, in eius regno Bosnae pro potrono et defensore dicti regni publice ab omnibus haberi et reputari, eiusdem regis et regnicolarum supplicationibus inclinati.... volumus et mandamus, festum eiusdem sancti Gregorii, qui dies in predicto regno esse dicitur XVI. Kac. Decembris, celebrari debere.*“ (Theiner, Monum. H. H. T. II, 371.)

Iz toga saznajemo samo to, da je u Bosni narod sam općenito držao sv. Grgura Čudotvorca zaštitnikom i braniteljem i da je papa na molbu kralja Stefana Tomaševića naredio, da se dan sv. Grgura, koji po bosanskoj predaji pada na 16. novembra¹⁾ i crkveno slavi. Time se tek potvrđuje praksa, koja je u narodu bila običajna pa zato ne možemo ustvrditi, da je istom 1461. sv. Grgur proglašen bosanskim zaštitnikom.

Pošto ali na banskim novcima Tvrkovim nalazimo Isusa kao zaštitnika Bosne, ne čini nam se vjerovatnim, da će ovaj kao ban smatrati Isusa, a kao kralj sv. Grgura zaštitnikom Bosne, a to opet govori u prilog našem nizu dokaza, da naime novac sa sv. Grgurom na zaličju nije kovao Tvrko I., već koji od njegovih našljednika.

Natpis na zaličju oko sv. Grgura glasi pravilno:

• S·GRGORIAS RAVAS

ali premda je taj natpis obično korektno isписан, naći ćemo i tu razlika, jer majstor, koji je pečat pravio, nije uvijek izašao s mjestom pa mu je valjalo kratiti zadnje slovke. Tako nalazimo varijante samo u riječi RAVAS, i to: RAVANIS, RAVASRS, RAVANIS, RAVASI, RAVANIS, RAVASRS, RAVANIS, a uz to i raznoliku interpunkciju, kojom raznolikost još raste.

Novci kralja Tome u tipu su, kako rekosmo, isti kao i Tvrkovi, a razlikuju se samo u siglama i u natpisu. Sigle na licu su trovrsne: najstarija je jamačno sigla R T, jer je nalazimo i na novcima Tvrka II., a toj sigli odgovaraju na zaličju do sv. Grgura u jedne vrste slovo O, u druge zanimivi znak ♪. Druga vrsta novaca ima na licu sigle T O (možda kratica za Tomas), a ova se dijeli opet u dvije skupine, od kojih jedna ima na licu siglu R, a druga siglu O. Treća vrsta napokon ima na licu sigle O T a na zaličju siglu O.

Natpis na licu glasi: ONS TOMAS RHX BOSRA. Na kraju toga natpisa nalazimo često pojedine znakove, koji nam možda predstavljaju kraticu za „et cetera“.

Natpis na zaličju je isti kao i u novaca Tvrka II., ali opažamo, da je mnogo pomnije izragjen, nema tu onih očitih pogrešaka u pisanju, kao na Tvrkovim novcima, slova su mnogo pomnije i ljepše rezana, jednom riječi, očito je, da je Tominom kovnicom upravljao komornik, koji je polagao veliku vrijednost na to, da novac, što se u kovnici kuje, bude na oko lijep i savršen.

Megju novcima Tominim najzanimljiviji je jedan komad sa neobičnom siglom ♪, koja nam daje velike muke da je odgonetnemo. U jednu ruku nam se čini, da bi nam ona mogla predstavljati koje glagolitičko slovo, možda CTB (=O), sa kojim ima sličnost, u drugu ruku ligaturu slova R i D, a osim toga je okičena sa dva križića. Bilo to sada glagolitičko slovo ili ligatura, mi mu tumača ne nalazimo, ali sva je priлиka, da je to biljeg majstora, rogjena Bošnjaka, koji nije ni latinskom ni glagolitičkom pismu bio posve vješt te si je sam, kako je znao, konstruirao svoj majstorski biljeg i iskovao ga na novcu, što bi svojim pečatom kovao. Svakako moramo istaknuti, da je taj komad dosele jedini svoje vrste i da kao takav ima neprocjenjivu vrijednost.

¹⁾ Po crkvenom kalendaru pada dan sv. Grgura Čudotvorca na 17. novembra, dakle dan kašnje, pa se čini, da je narodni koledar bio u Bosni za dan različan od crkvenog. Još danas se katolički Gjurgjevdan u Bosni slavi dan prije, nego li je u kalendaru označen. To je zanimiva pojava a ne znam, da li je itko pokušao da joj nagje razlog.

Svakako bi bilo vrijedno, da se koji crkveni stručnjak tim pitanjem potanje zabavi.

D. Težina.

Tako velike serije istovrsnih novaca, kao što je nagjena u Ribiču, imadu za numizmatiku još osobnu vrijednost, jer nam dopuštaju, da pronagjemo prilično tačnu težinu, što ju pojedina vrsta novaca po zakonu mora da ima i da prema tome ustanovimo valutu. Kako je poznato, u srednjem vijeku se u kovnicama nije vagalo srebro onako osjetljivim instrumentima kao danas, nije se ni vagao komad po komad, nego poviše njih zajedno i to obično tako, da bi se izbrojalo onoliko komada, koliko po zakonu treba da ide na jednu libru, a ako bi bili preteški, skinulo bi se turpijom sa ruba sviju toliko srebra, koliko bi trebalo, da svi zajedno imadu zakonitu težinu. Razumije se po sebi, da su pojedini komadi na taj način morali biti težinom različiti, ali komori je bilo samo stalo do toga, da u sumi bude mjera prava, a za pojedinost se malo ko brinuo.

U takim prilikama nam vaganje pojedinih komada podaje tek relativnu vrijednost, a samo poprječna vrijednost, što je dobivamo mjerenjem što veće serije, može se približno primaknuti vrijednosti, koja odgovara donekle zakonitoj valuti.

Poprječna težina Tvrtskog novaca u našem nalazu iznosi po komad **1·76 gr**, a Tominog **1·78 gr**, a ako obje uvažimo, dobićemo kao poprječnu vrijednost ovih vrsta bosanskih novaca **1·77 gr**.

Ti novci bili su dakle ravno za 10% teži nego li dubrovački, nagjeni u Vranjskoj, a iz toga možemo zaključiti, da je njihova valuta namjerice povećana, da se zadrži put prometu dubrovačkog novca. Što smo na osnovu pismenih vijesti nagajali, to nam prema tome dokazuju brojevi.

Da je ta promjena u istinu provedena samo s ovom namjerom, dokazuje nam i to, da je novac kralja Tomiševića, koji je opet otvorio promet dubrovačkom novcu u Bosni, poprječno **1·09 gr** težak te se približuje vrijednošći dubrovačkome, koji je međutim postao takozvani lagiji nego li je bio za vlade bana Tvrtskog I.

E. Tehnika kova.

Megju noveima, nagjenim u Ribiču, zanimaće nas sedam komada osobito s toga, jer su u kovnici samoj pokvareni, ali nije krivnja bila u rezbara, koji je, kako to

Slika 3. Novac kralja Tome. Mjesto averza utisnut je udubljeno na njem lik sv. Grgura.

često biva, kalup pogrješno izrezao, te su i otisci bili pogrješni, već je krivnja bila u radnika, koji su, kujući novac, neoprezno postupali. U poslu, osobito ako se njime hitilo, desilo bi se, te bi radnik zaboravio sa donjega kalufa skinuti gotovo skovani novac prije no će položiti na kaluf novi komad srebrna lima, koji misli kovati. U tom slučaju ne bi se na tome komadu za kovanja otisnuo donji pečat, već bi se u meko srebro utisnuo gornji lik novca, što ga je zaboravio skinuti sa kalufa, a samo na gornjem licu lima otisnuo bi se gornji pečat, kojim bi udario po limenoj pločici.

U takovih komada bilo bi samo jedno lice pozitivno a drugo negativno, to jest ne plastično, nego udubljeno i to prilično maglovito otisnuto. Uslijed jaka udarca priljubila bi se jedna pločica uz drugu, tako da bi ova komada sa kovnice ispalala kao jedan, samo deblji i teži. Tako je u ovog nalaza bilo dva komada, koja sam ja istom morao pomnivo razdvojiti.

Od ono sedam pokvarenih novaca te vrste bila su tri **Tvrtkova**, a četiri **Tomina**.

U Tvrtkovih na jednoj je strani pravilno otisnut lik Sv. Grgura, na drugoj isti lik udubljen, u druga dva dobro je iskovan grb na jednoj strani, a na drugoj udubljen je u jednog utisnut grb, u drugoga Sv. Grgur.

Slika 4. Novac kralja Tome. Mjesto averza utisnut udubljeno lik sv. Grgura.

U tri Tomina novca ove vrste pravilno je na jednoj strani otisnut lik Sv. Grgura, a sa druge strane isti ali udubljen, dočim je u četvrtoga dobro otisnut grb, a s druge strane udubljen lik Sv. Grgura.

Uvažimo li primitivnu tehniku sredovječnih kovnica, u kojima se novac nije kovao mašinama i spravama, nego čeličnim kalufima i teškim maljem, što bi ga radnik svom silom udarao na kalufe, onda nam je lako vjerovati, da su novce često pogrešno kovali. Često se kaluf uslijed udarca pomaknuo te bi izšao nelijep, podvostručen ili nejasan otisak. Ali publika nije u ono vrijeme bila razmažena te je primała novac, samo ako se moglo razabrati, da ga se zakoniti pečat dirnuo te na njem ostavio svoj trag. Zato nalazimo među sredovječnim novcima vrlo malo komada, na kojima je otisak bez pogreške a vrlo mnogo, gdje je teško razabrati, što nam otisak u pojedinstvu ima da predstavlja.

Ali bila nemarnost u vidu vanjskog lica novaca kolika god, nikada nije premašila te granice, da bi puštala u promet novac, na kome nijesu otisnuta ova lice pečata, ili na kome je jedno lice udubljeno utisnuto a drugo u relijefu. Takovi pogrešni komadi već se s toga ne bi dali u promet, jer se kod kovanja redovito dogagjalo, da se donji komad slijepio sa gornjim pa bi tako izašao ispod kalufa dvostruk. Vrijednost srebra morala mu je biti dvostruka, a to bi se jamačno opazilo kod justiranja te bi onda takove komade iznova rastopili i prekovali. Tu pomnu valja nam predpostavljati i u najnemarnije kovnici, jer je u njenom interesu, da ne dogje u promet komad, koji imade dvostruku kovnu vrijednost.

Ovo nas razmatranje upućuje na mnenje, da ni tih sedam komada nije bilo u prometu, a ako to ustvrdimo o njima, valja nam i o čitavome nalazu, što je obreten u Ribičima ustvrditi, da ni on nije bio u prometu.

Time dolazimo do hipoteze, koja nam jedino tuinači, kako su ovi komadi mogli izbjegći oštrome oku monetara: njih je jamačno ukrao koji radnik iz kovnice te ih je sakrio, ne gledajući, jesu li dobro ili hrgjavno kovani. Ako pak ova hipoteza stoji, onda nam se namiče odmah i druga, a ta jest, da je negdje u blizini nalazišta morala biti i kovnica, gdje su se ti novci kovali.

Mi do današnjega dana nemamo ni najsitnije vijesti o kojoj bosanskoj kovnici. Da ih je bilo, o tome nema sumnje, ali gdje su mjestimice bile, to nam je još zagonetno. Samo nalazište, Ribiči¹⁾, neznatno je selo, u bosanskoj se povijesti nikada ne spominje, pa ne može biti govora o tome, da je kraljevska kovnica bila ovdje. Najблиže mjesto, gdje bi takav važan zavod mogao biti, je Konjic, koji se nalazi nešto uz Neretvu. Taj Konjic je bio važan grad a sijelo jedne od najvažnijih bosanskih carina, koja se u našim listinama vrlo često spominje. Lako je moguće, da je tu bila i kraljevska komora, u kojoj se kovao ovaj novac.

Osim navedene vrste pogrješnih novaca valja nam spomenuti i drugi jedan pogrješno kovani novac. Pogrješka na njemu sastoji se u tome, da je majstor, pošto ga je skovao, zaboravio dignuti ga sa donjega pečata te je promijenio pečat gornjak i ovaj još jednom udario po novcu, tako da na jednoj strani opažamo tragove otisaka dviju, posve različitih pečata. To su sitne ali zanimive sitnice, koje nam osvjetljavaju tehniku sredovječnog kovanja novca, a u tome vidu je taj nalaz za nas od velike vrijednosti, jer nam on razgaljuje tehničku stranu kovanja kao nijedan prije njega.

Ta je tehnika bila ova: kalufi bili su načinjeni od čelika, ali jamačno dosta mekana, jer se brzo istrošiše. Rezbar urezao bi na njima likove, a slova natpisa bi ukucavao posebnim čeličnim matricama. Da ih po okolici naniže što pravilnijim nizom, oertao bi oštrim šestilom kružnicu, po kojoj bi nizao slova, a tragovi te pomoćne kružnice još se jasno vide na mnogim komadima, što više, opažava se često na sredini usred šljema i rupa, koja je služila šestilu kao središte. Kada su pečati bili gotovi, učvrstio bi se jedan na nakovnju, na nj bi se položila srebrna pločica, povrh nje pritisnuo bi jedan radnik pečat druge strane, a drugi radnik bi udario maljem po njemu, te bi se oba lica pečata utisnula u meko srebro. Ali, ako radnici nijesu pazili kako treba, odmaknuo bi se jedan pečat na stranu a otisci obiju strana nebi bili centrični, ili ako bi ruka onome drhtnula, koji je klijestima držao gornji pečat, pomakao bi se ovaj za udarca i na gornjoj strani nastao bi dvostruki udarac. Takih pokvarenih komada imade u našem nalazu veoma mnogo.

Duljom uporabom pečata izlizali bi se ovi, a osobito slova postala bi nejasna ili nečitljiva. U tome slučaju ukucao bi novčar na matricu iznova iskvareno slovo. Često bi tom prilikom dohvatio i krivo slovo ili bi slovo naopako ukucao, i tako nastaju one obilne pogrješke u natpisima. Ovaj način popravka nam ilustriraju neki komadi, na kojima se opaža, kako je jedan dio natpisa posve plitko iskovani, a drugi, na matrici popravljeni, veoma oštros.

¹⁾ Kako za korekture ovoga članka od gosp. odjelnog predstojnika dra L. pl. Thallóczy-a doznajem, ima u jednoj listini ipak spomena Ribičima. Na 25. novembra, t. j. na dan sv. Kate izdala je banica Jelisaveta i sin njen ban Stjepan Χ ΡΗΣΗЧΗΧЬ povelju knezu Vukcu. Povelja nije pobliže datirana, ali pada u doba od god. 1323.—1331. Gosp. pl. Thallóczy priopćice ju u „Értekezések a történeti tudományok köréből“. Ova listina nam je dokazom, da ime Ribiči valja pisati sa č a ne sa č.

F. Popis bosanskih novaca iz Ribiča, koji su dospjeli u zemaljski muzej.

Br. broj	Lice	Zaličje	Broj komada	Težina ¹⁾	Inventarni broj
I. Novci kralja Tvrtka II.					
	Kaciga na desno okrenuta sa uskim vodoravnim procjepom u viziru, pod njim obično tri rupe. Više nje krinova kruna okićena hmeljivim cvijetom na srijedi. Niz zatiok spušta se u lijepim naborima plašt. Pod kacigom srečolik grb slabo na koso, u njem slovo T okrunjeno krinovom krunom. <i>A.</i> Više krune nema znaka. <i>B.</i> Više krune dvije piknjice. <i>C.</i> Više krune dvije zvijezde. Sigle R T redovito u polju.	Sveti Grgur uspravno stoeći, punolik, drži u desnici biskupsku palicu, u ljevici knjigu, okrunjen sitnom biserastom aureolom.			
I. VRSTA.					
	A. Više krune nema znaka.	U polju nema sigle.			
1	R T DVS TUARTOO RAX BOSNE	S · GRGORIAS RAZAENAS	6	[1·66]	492 496 488
2	R T DVS TUARTOO RAX BOSNE	S GRGORIAS RAZAENAS	1	[1·96]	487
3	R T DVS · TUARTOO RAX BOSNE	S GRGORIAS RAZAENAS	4	[1·96]	487
4	R T DVS TUARTOO RAX BOSNE	S GRGORIAS RAZAENAS	1	1·68	490
5	R T DVS TUARTOO RAX BOSNE	· S GRGORIAS RAZAENAS ·	1	2·07	489

¹⁾ Broj u zagradi označuje poprječnu težinu.

6	DNS R T T A R T A O R E X · B O S N I A	· 8 G R E G O R I A S R A Z A B E N A S ·	2	[1·87]	491
7	DNS R T T A R T A O R E X B O S N I A	8 G R E G O R I A S R A Z A B E N A S	1	[1·90]	583a
8	DNS R T T A R T A [R]E X B O S N I A	S G R E G O R I A S R A Z A B E N A S	1		583b
B. Više krune dvije pikućice.					Nema sigle.
1					
1	DNS R T T A R T A O R E X B O S N I A	S G R E G O R I A S R A Z A B E N A S	6	[1·77]	499
2	DNS T T T A R T A O R E X B O S N I A	· S · G R E G O R I A S R A Z A B E N A S	1	2·27	493
3	R T · D N S · T A R T A O R E X · B O S N I A ·	· S · G R E G O R I A S R A Z A B E N A S ·	4	[2·00]	497
4	R T D N S . T A R T A O . · R E X B O S N I A	8 G R E G O R I A S R A Z A B E N A S	1	2·43!	498
5	R T · D N S . T . T A R T A O . R E X B O S N I A ·	· 8 · G R E G O R I A S R A Z A B E N A S	1	[1·90]	583
C. Više krune dvije zvijezde.					
	* * *				
1	R T D N S T A R T A O R E X B O S N I A	· S · G R E G O R I A S R A Z A B E N A S ·	1	[1·78]	494

II. VRSTA.

A. Više krune nema znakova.

Lijevo od sv. Grgura Ilijan.

¶

1					
1	D <small>OMINI</small> R <small>E</small> T <small>TVARTAO</small> R <small>E</small> X B <small>O</small> S <small>NIA</small>	S <small>IGILLUM</small> G <small>R</small> E <small>G</small> OR <small>I</small> AS N <small>AS</small> AN <small>DE</small> AS	2	[1·81]	474
2	D <small>OMINI</small> R <small>E</small> T <small>TVARTAO</small> R <small>E</small> X B <small>O</small> S <small>NIA</small>	S <small>IGILLUM</small> G <small>R</small> E <small>G</small> OR <small>I</small> AS N <small>AS</small> AN <small>DE</small> AS	1	[1·98]	476
3	D <small>OMINI</small> R <small>E</small> T <small>TVARTAO</small> R <small>E</small> X B <small>O</small> S <small>NIA</small>	S <small>IGILLUM</small> G <small>R</small> E <small>G</small> OR <small>I</small> AS N <small>AS</small> AN <small>DE</small> AS	8	[1·81]	466 469 475
4	D <small>OMINI</small> R <small>E</small> T <small>TVARTAO</small> R <small>E</small> X B <small>O</small> S <small>NIA</small>	S <small>IGILLUM</small> G <small>R</small> E <small>G</small> OR <small>I</small> AS N <small>AS</small> AN <small>DE</small> AS	1	2·00	480
5	D <small>OMINI</small> R <small>E</small> T <small>TVARTAO</small> R <small>E</small> X B <small>O</small> S <small>NIA</small>	S <small>IGILLUM</small> G <small>R</small> E <small>G</small> OR <small>I</small> AS N <small>AS</small> AN <small>DE</small> AS	8	[1·84]	467 473 470
6	D <small>OMINI</small> R <small>E</small> T <small>TVARTAO</small> R <small>E</small> X B <small>O</small> S <small>NIA</small>	S <small>IGILLUM</small> G <small>R</small> E <small>G</small> OR <small>I</small> AS N <small>AS</small> AN <small>DE</small> AS	1	1·98	473
7	D <small>OMINI</small> R <small>E</small> T <small>TVARTAO</small> R <small>E</small> X B <small>O</small> S <small>NIA</small>	S <small>IGILLUM</small> G <small>R</small> E <small>G</small> OR <small>I</small> AS N <small>AS</small> AN <small>DE</small> AS	1	1·95	481
8	D <small>OMINI</small> R <small>E</small> T <small>TVARTAO</small> R <small>E</small> X B <small>O</small> S <small>NIA</small>	S <small>IGILLUM</small> G <small>R</small> E <small>G</small> OR <small>I</small> AS N <small>AS</small> AN <small>DE</small> AS	1	1·95	481
9	D <small>OMINI</small> R <small>E</small> T <small>TVARTAO</small> R <small>E</small> X B <small>O</small> S <small>NIA</small>	S <small>IGILLUM</small> G <small>R</small> E <small>G</small> OR <small>I</small> AS N <small>AS</small> AN <small>DE</small> AS	2	[1·67]	462
10	D <small>OMINI</small> R <small>E</small> T <small>TVARTAO</small> R <small>E</small> X B <small>O</small> S <small>NIA</small>	S <small>IGILLUM</small> G <small>R</small> E <small>G</small> OR <small>I</small> AS N <small>AS</small> AN <small>DE</small> AS	1	1·86	461

11	R T DNE TARTAO RDX BOSEH	•8 GRHGORIAS RAZAHEUS	1	2·00	500
12	R T DNE TARTAO. RDX BOSEA.	8 GRHGORIAS RAZAHEUS	1	1·83	504
13	R T DNE TARTAO RDX BOSEA	8 GRHGORIAS RAZAHEUS	1	1·87	472
14	R T DNE TARTAO .RDX BOSEA.	•8 GRHGORIAS RAZAHEUS.	1	1·87	471
15	R T DNE TARTAO RDX BOSEA	•8 GRHGORIAS RAZAHEUS	1	1·55	459
16	R T DNE TARTAO RDX BOSEA.	S GRHGORIAS RAZAHEUS	1	2·20	464
17	R T DNE TARTAO RDX BOSEA	8 GRHGORIAS RAZAHEUS	2	[2·13]	460
18	R T DNE TARTAO RDX BOSEA..	8 GRHGORIAS RAZAHEUS.	2	[1·54]	465
19	R T DNE TARTAO RDX BOSEA.	8 GRHGORIAS RAZAHEUS.	2	[2·14]	463
20	R T DNE TARTAO RDX BOSEA	•8 GRHGORIAS RAZAHEUS	1	1·75	477
21	R T DNE TARTAO RGE8 BOSEA	•8 GRHGORIAS RAZAHEUS.	2	[1·71]	482
22	R T DNE TARTAO RGE8 BOSEA	•8 GRHGORIAS RAZAHEUS	2	[1·82]	458

23

R T
DMS TUARTAO
RHEB BOSEA

R T
DMS TUARTAO
O RAX BOSEA

R T
DMS TUARTAO
O RAX BOSEA

R T
DMS TUARTAO
O RAX BOSEA.

R T
DMS TUARTAO
O RAX BOSEA

R T
DMS TUARTAO
O RAX BOSEA

‡ S GRGORIAS RAZBENAS

1 1·74 355

‡ S GRGORIAS RAZBENAS

1 1·98 503

‡ S GRGORIAS RAZBENAS

3 [1·96] 483

‡ S GRGORIAS RAZBENAS

1 1·52 484

‡ S GRGORIAS RAZBENAS

1 1·93 485

‡ S GRGORIAS RAZBENAS

1 1·71 402

B. Više krune dvije pikkjice.

• •

R T
1 DMS TUARTAO.
RAX BOSEA

‡ S GRGORIAS RAZBENAS.

1 2·13 436

R T
2 DMS TUARTAO
RAX BOSEA

‡ S GRGORIAS RAZBENAS
(razni pečati)

19 [1·83] { 441
446
447

R T
3 DMS TUARTAO
RAX BOSEA

‡ S GRGORIAS RAZBENAS
(različiti pečati)

12 [1·82] { 454
456
599

R T
4 DMS TUARTAO
RAX BOSEA

‡ S GRGORIAS RAZBENAS

1 2·03 455

5	R T D <small>OM</small> I <small>N</small> IS T <small>HE</small> A <small>T</small> AO REX BO <small>NE</small> H.	8 G <small>REGORI</small> US N <small>AS</small> A <small>H</small> E <small>IR</small> AS • 8. G <small>REGORI</small> US N <small>AS</small> A <small>H</small> E <small>IR</small> AS	1	2.00	443
6	R T D <small>OM</small> I <small>N</small> IS T <small>HE</small> A <small>T</small> AO REX BO <small>NE</small> H.	8 G <small>REGORI</small> US N <small>AS</small> A <small>H</small> E <small>IR</small> AS • 8. G <small>REGORI</small> US N <small>AS</small> A <small>H</small> E <small>IR</small> AS	1	1.69	452
7	R T D <small>OM</small> I <small>N</small> IS T <small>HE</small> A <small>T</small> AO REX BO <small>NE</small> H.	8 G <small>REGORI</small> US N <small>AS</small> A <small>H</small> E <small>IR</small> AS • 8. G <small>REGORI</small> US N <small>AS</small> A <small>H</small> E <small>IR</small> AS	1	2.08	444
8	R T D <small>OM</small> I <small>N</small> IS T <small>HE</small> A <small>T</small> AO. REX BO <small>NE</small> H.	8 G <small>REGORI</small> US N <small>AS</small> A <small>H</small> E <small>IR</small> AS • 8. G <small>REGORI</small> US N <small>AS</small> A <small>H</small> E <small>IR</small> AS	1	1.82	437
9	R T D <small>OM</small> I <small>N</small> IS T <small>HE</small> A <small>T</small> AO REX BO <small>NE</small> H.	8 G <small>REGORI</small> US N <small>AS</small> A <small>H</small> E <small>IR</small> AS • 8. G <small>REGORI</small> US N <small>AS</small> A <small>H</small> E <small>IR</small> AS	1	1.72	431
10	R T D <small>OM</small> I <small>N</small> IS T <small>HE</small> A <small>T</small> AO REX BO <small>NE</small> H.	8 G <small>REGORI</small> US N <small>AS</small> A <small>H</small> E <small>IR</small> AS • 8. G <small>REGORI</small> US N <small>AS</small> A <small>H</small> E <small>IR</small> AS	5	[1.94] { 425 581 }	426
11	R T D <small>OM</small> I <small>N</small> IS T <small>HE</small> A <small>T</small> AO. REX BO <small>NE</small> H.	8 G <small>REGORI</small> US N <small>AS</small> A <small>H</small> E <small>IR</small> AS • 8. G <small>REGORI</small> US N <small>AS</small> A <small>H</small> E <small>IR</small> AS	2	[1.85]	426
12	R T D <small>OM</small> I <small>N</small> IS T <small>HE</small> A <small>T</small> AO REX BO <small>NE</small> H.	8 G <small>REGORI</small> US N <small>AS</small> A <small>H</small> E <small>IR</small> AS • 8. G <small>REGORI</small> US N <small>AS</small> A <small>H</small> E <small>IR</small> AS	1	1.85	426
13	D <small>OM</small> I <small>N</small> IS T <small>HE</small> A <small>T</small> AO REG <small>S</small> BO <small>NE</small> H.	8 G <small>REGORI</small> US N <small>AS</small> A <small>H</small> E <small>IR</small> AS • 8. G <small>REGORI</small> US N <small>AS</small> A <small>H</small> E <small>IR</small> AS	1	1.80	418
14	D <small>OM</small> I <small>N</small> IS T <small>HE</small> A <small>T</small> AO REG <small>S</small> BO <small>NE</small> H.	8 G <small>REGORI</small> US N <small>AS</small> A <small>H</small> E <small>IR</small> AS • 8. G <small>REGORI</small> US N <small>AS</small> A <small>H</small> E <small>IR</small> AS	2	[1.76]	458

15					
	DNS R T TARTAO RXE BOSEH	• S · GRAGORIAS RABENAS ·	2	[1·72]	{ 457 411 }
16	DNS R T TARTAO RXE BOSEH	• S · GRAGORIAS RABENAS ·	3	[2·10]	448
17					
	DNS R T TARTAO RES BOSEH	• 8 · GRAGORIAS RABENAS ·	2	[1·58]	{ 410 441 }
18	DNS R T TARTAO RES BOSEH	• 8 · GRAGORIAS RABENAS ·	1	1·58	441
19	DNS R T TARTAO REX [BOSEH]	8 · GRAGORIAS RABENAS ·	1	1·92	412
20	DNS R T TARTAO REX BOSEH	8 · GRAGORIAS RABENAS ·	1	[1·81]	581 b
21	DNS R T TARTAO REX BOSEH	• 8 · GRAGORIAS RABENAS ·	4	[1·73]	{ 427 450 }
22	DNS R T TARTAO REX BOSEH	• 8 · GRAGORIAS RABENAS ·	1	2·08	439

23					
24	R T DMS TARTAO RAX BORNE	• 8 · GRHGORIAS RABERNA	3	[1·87]	449
24	R T DMS TARTAO · RAX BORNE	• 8 · GRHGORIAS RABERNA	8	[1·72]	438
25					
26	R T DMS TARTAO RAX BORNE.	• 2 · GRHGORIAS RABERNA	1	1·95	434
26	R T DMS TARTAO RAX BORNE.	• 2 · GRHGORIAS RABERNA	6	[1·66]	429
27	R T DMS TARTAO RAX BORNE	• 2 · GRHGORIAS RABERNA	1	1·58	451
28	R T DMS TARTAO RAX BORNE	• 2 · GRHGORIAS RABERNA	10	[1·90]	440
29	R T DMS TARTAO RAX BORNE.	• 2 · GRHGORIAS RABERNA	1	2·08	432
30	R T DMS TARTAO. RAX BORNE.	• 2 · GRHGORIAS RABERNA	1	1·80	433

31	DNS R T TIAARTC OREX BOSEA	•S·GRAGORIAS NABIANUS	3	[1·81]	421
32	DNS R T TIAARTA OREX BOSEA	•S·GRAGORIAS NABIANUS	1	1·58	501
33					
34	DNS R T TIAARTA OREX BOSEA	•S·GRAGORIAS NABIANUS	4	[1·87]	418 419 420 442
34	DNS R T TIAARTA OREX BOSEA	•S·GRAGORIAS NABIANUS	1	1·95	435
35	DNS R T TIAARTA OREX BOSEA.	•S·GRAGORIAS NABIANUS	2	[1·75]	423
36	DNS R T TIAARTA OREX BOSEA.	•S·GRAGORIAS NABIANUS	1	1·85	422
37	DNS R T TIAARTA OREX BOSEA.	•S·GRAGORIAS NABIANUS	1	[1·87]	424
38	DNS R T TIAARTC OREX BOSEA	•S·GRAGORIAS NABIANUS	1	1·84	417
39	DNS R T TIAARTIOR EX BOSEA	•S·GRAGORIAS NABIANUS	1	1·85	505
40	DNS R T TIAARTIOR EX BOSEA	•S·GRAGORIAS NABIANUS	3	[1·87]	414

41					
	R T DMS TARTIOR R ^X BOSEN ·	• S GRHGORIUS PAPAE SARABERAS	8 [1·71]	415	
42	R T DMS TARTIOR R ^X BOSEN ·	• S GRHGORIUS PAPAE SARABERAS	1 1·52	416	
C. Više krune dvije zvijezde.					
* *					
1	R T DMS TARTIOR R ^X BOSEN	• S GRHGORIUS PAPAE SARABERAS	24 [1·67]	353 358 570	
2	R T DMS TARTIOR R ^X BOSEN	• S GRHGORIUS PAPAE SARABERAS	130 [1·71]	358 359	
3	R T DMS TARTIOR R ^X BOSEN	• S GRHGORIUS PAPAE SARABERAS	1 [1·71]	358b	
4	R T DMS TARTIOR R ^X BOSEN	• S GRHGORIUS PAPAE SARABERAS	2 [1·60]	364 365	
5	R T DMS TARTIOR R ^X BOSEN	• S GRHGORIUS PAPAE SARABERAS	1 [1·66]	361	
6	R T DMS TARTIOR R ^X BOSEN	• S GRHGORIUS PAPAE SARABERAS	2 1·76	572 358c	
7	R T DMS TARTIOR R ^X BOSEN	• S GRHGORIUS PAPAE SARABERAS	1 1·67	570b	
8	R T DMS TARTIOR R ^X BOSEN	• S GRHGORIUS PAPAE SARABERAS	2 [1·65]	366	

	R T					
9	Dns T <small>U</small> A <small>T</small> TQO R <small>X</small> B <small>O</small> S <small>N</small> E	• S.GREGORIUS N <small>AT</small> A <small>RE</small> N <small>S</small> •	1	1.74	379	
10	Dns T <small>U</small> A <small>T</small> TQO R <small>X</small> B <small>O</small> S <small>N</small> E	• S.GREGORIUS N <small>AT</small> A <small>RE</small> N <small>S</small> •	27	[1.74]	379 360 576	
11	Dns T <small>U</small> A <small>T</small> TQO R <small>X</small> B <small>O</small> S <small>N</small> E	• S.GREGORIUS N <small>AT</small> A <small>RE</small> N <small>S</small> •	9	[1.90]	362 363 381 571	
12	Dns T <small>U</small> A <small>T</small> TQO R <small>X</small> B <small>O</small> S <small>N</small> E	• S.GREGORIUS N <small>AT</small> A <small>RE</small> N <small>S</small> •	2	[1.94]	368	
13	Dns T <small>U</small> A <small>T</small> TQO R <small>X</small> B <small>O</small> S <small>N</small> E	• S.GREGORIUS N <small>AT</small> A <small>RE</small> N <small>S</small> •	3	[1.76]	344	
14	Dns T <small>U</small> A <small>T</small> TQO R <small>X</small> B <small>O</small> S <small>N</small> E	• S.GREGORIUS N <small>AT</small> A <small>RE</small> N <small>S</small> •	2	[1.82]	367 579	
15	Dns T <small>U</small> A <small>T</small> TQO R <small>X</small> B <small>O</small> S <small>N</small> E	• S.GREGORIUS N <small>AT</small> A <small>RE</small> N <small>S</small> •	11	[1.75]	369 379	
16	Dns T <small>U</small> A <small>T</small> TQO R <small>X</small> B <small>O</small> S <small>N</small> E	• S.GREGORIUS N <small>AT</small> A <small>RE</small> N <small>S</small> •	1	[1.54]	370	
17	Dns T <small>U</small> A <small>T</small> TQO R <small>X</small> B <small>O</small> S <small>N</small> E	• S.GREGORIUS N <small>AT</small> A <small>RE</small> N <small>S</small> •	5	[1.80]	371	
18	Dns T <small>U</small> A <small>T</small> TQO R <small>X</small> B <small>O</small> S <small>N</small> E	• S.GREGORIUS N <small>AT</small> A <small>RE</small> N <small>S</small> •	1	1.70	375	
19	Dns T <small>U</small> A <small>T</small> TQO R <small>X</small> B <small>O</small> S <small>N</small> E	• S.GREGORIUS N <small>AT</small> A <small>RE</small> N <small>S</small> •	1	1.78	361	
20	Dns T <small>U</small> A <small>T</small> TQO R <small>X</small> B <small>O</small> S <small>N</small> E	• S.GREGORIUS N <small>AT</small> A <small>RE</small> N <small>S</small> •	1	1.90	362b	
21	Dns T <small>U</small> A <small>T</small> TQO R <small>X</small> B <small>O</small> S <small>N</small> E	• S.GREGORIUS N <small>AT</small> A <small>RE</small> N <small>S</small> •	3	[1.82]	372	
22	Dns T <small>U</small> A <small>T</small> TQO R <small>X</small> B <small>O</small> S <small>N</small> E	• S.GREGORIUS N <small>AT</small> A <small>RE</small> N <small>S</small> •	1	1.81		

23	R T DNS TIAARTAO REX BOSEN	•S·GRAGORIAS RAZBENAS	20	[1·70]	354 356 569 506
24	R T DNS TIAARTAO REX BOSEN	•S·GRAGORIAS RAZBENAS	2	[1·77]	357
25	R T ·DNS TIAARTAO REX BOSEN.	•S·GRAGORIAS RAZBENAS	2	[1·50]	409
26	R T DNS TIAARTAO REX BOSEN	•S·GRAGORIAS RAZBENAS	20	[1·70]	373 379 406 573
27					
28	R T DNS TIAARTAO REX BOSEN*	•S·GRAGORIAS RAZBENAS	1	1·98	378
29	R T DNS TIAARTAO REX BOSEN*	•S·GRAGORIAS RAZBENAS	1	1·72	377
30	R T ·DNS TIAART AO RX BOSEN.	•S·GRAGORIAS RAZBENAS ..	1	1·64	376
31					
	R T ·DNS TIAART AO RX BOSEN.	•S·GRAGORIAS RAZBENAS	11	[1·81]	408

32	R T DNS TRAERTA OREX BOSNE	•S·GRIGORIAS NABERNAIS Φ	59 [1·81]	574 401 502
33	R T DNS TRAERTA OREX BOSNE	S GRIGORIAS NABERNAIS Φ	18 [1·72]	402 574
34	R T DNS TRAERTA OREX BOSNE	•S·GRIGORIAS NABERNAIS..	24 [1·71]	575 403
35	R T DNS TRAERTA OREX BOSNE.	•S·GRIGORIAS NABERNAIS..	4 [1·87]	369
36	R T DNS TRAERTA OREX BOSNE.	S GRIGORIAS NABERNAIS Φ	5 [1·89]	395
37	R T DNS TRAERTA OREX BOSNE.	•S·GRIGORIAS NABERNAIS..	1 1·78	399
38	R T DNS TRAERTA OREX BOSNE	•S·GRIGORIAS NABERNAIS Φ	1 1·81	401
39	R T DNS TRAERTA OREX BOSNE	S·GRIGORIAS NABERNAIS ..	3 [1·63]	400 407
40				
41	R T DNS TRAERTA OREX BOSNE.	•S·GRIGORIAS NABERNAIS Φ	4 [1·86]	397
41	R T DNS TRAERTA OREX BOSNE.	•S·GRIGORIAS NABERNAIS ..	1 1·70	398
			5	

42	R T Dns TRAERTA OREX BOSEA *	• S. GREGORIAS NAZARENUS SARABANAS *	11	[1·77]	391
43	R T Dns TRAERTA OREX BOSEA *	• S. GREGORIAS NAZARENUS .	8	[1·68]	392
44	R T Dns TRAERTA OREX BOSEA *	• S. GREGORIAS NAZARENUS .	6	[2·04]	393
45	R T Dns TRAERTA OREX BOSEA *	• S. GREGORIAS NAZARENUS	1	1·77	391
46	R T Dns TRAERTA OREX BOSEA *	• S. GREGORIAS NAZARENUS .	5	1·70	394
47					
	R T Dns TRAERTA OREX BOSEA *	• S. GREGORIAS NAZARENUS	1	1·77	391
48	R T Dns TRAERTA OREX BOSEA	• S. GREGORIAS NAZARENUS .	1	1·94	405
49	R T • Dns TRAERTA OREX BOSEA.	• S. GREGORIAS NAZARENUS	1	1·87	—
50					
	R T Dns TRAERTA OR EX BOSEA	• S. GREGORIAS NAZARENUS	3	[1·66]	381 382 383

51	R T Dns TARTATOR EX BOSEA.	S GRAGORIAS RABENAS	4	[1·73]	{ 384 385 386 }
52	R T Dns TARTATOR EX BOSEA.	• S GRAGORIAS RABENAS	17	[1·77]	{ 388 389 581 }
53	R T Dns TARTATOR EX BOSEA.	S GRAGORIAS RABENAS	3	[1·77]	387
54	R T Dns TARTATOR EX BOSEA.	• S GRAGORIAS RABENAS	1	1·65	567
55	R T Dns TARTATOR EX BOSEA.	• S GRAGORIAS RABENAS	3	[1·60]	365
56	R T • Dns TARTATOR EX BOSEA.	• S GRAGORIAS RABENAS	4	[1·76]	386
57					
58	R T • Dns TARTATOR EX BOSEA.	• S GRAGORIAS RABENAS	1	[1·76]	{ 386b 568 }
58	R T Dns TARTATOR EX BOSEA.	• S GRAGORIAS RABENAS	2	[1·69]	390

Broj	Lice	Zaličje	Broj komada	Težina	Inventarni broj
II. Novci kralja Stefana Tome.					
	Kaciga okrenuta desno sa jajolikim poširokim vizirom. Više nje kri-nova kruna, dolje okičena nizom bisera, iz krune raste hmeljev cvijet. Niz zatiok kacige spušta se plašt. Pod kacigom sreoliki štit malo na koso postavljen, u štitu slovo T, okrunjeno krinovom krunom.	Sveti Grgur, uspravno stojeći, glava mu je okićena okruglim bisera-stim vijencem svetačkim. U des-nici drži biskupsku palicu, u lje-vici knjigu. Biskupska palica pokićena je na tri mesta sa po dvije krugljice.			
I. VRSTA.					
	U polju sigle: R T	A. Lijevo sigla: O			
1					
2	Natpis u okolo: DRS TOMAS R BX BOSEN	Natpis u okolo: ·S·GRGORIUS RAZVANUS	122 [1·75]	{ 536 558 582	
2	(Ima više varijanta, u nekih fale do početnog S na zaličju piknje. Opažaju se i sitnije razlike u rezanju pečata, tako je u nekih S mnogo manje nego ostala slova.)		1	—	563
3	R T DRS TOMAS R BX BOSEN.	·S·GRGORIUS RAZVANUS (U nekih je mjesto ravnoga G kosi Ć.)	35 [1·79]	{ 537 559	
4	R T DRS TOMAS R BX BOSEN.	·S·GRGORIUS RAZVANUS	1 2·04!	560	
5	R T DRS TOMAS R BX BOSEN	·S·GRGORIUS RAZVANUS	17 [2·07]	561	

6	DNS TOMAS R R ^X BOSEN ^Θ	S · GR ^{EGORI} AS R ^A BB ^{ER} AS	1	1·79	562
7	DNS TOMAS R R ^X BOSEN ^Θ	· S · GR ^{EGORI} AS R ^A BB ^{ER} AS	1	[1·96]	563
8	DNS TOMAS R R ^X BOSEN*	· S · GR ^{EGORI} AS R ^A BB ^{ER} AS	25	[1·73]	<div style="display: flex; justify-content: space-between;"> 588 556 556 557 </div>
9	Nečitljivih dosadanje vrste		17	[1·96]	563
10	DNS TOMAS R ^X BOSEN	· S · GR ^{EGORI} AS R ^A BB ^{ER} AS	1	1·67	554
11	DNS TOMAS R ^X BOSEN	· S · GR ^{EGORI} AS R ^A BB ^{ER}	3	[1·90]	<div style="display: flex; justify-content: space-between;"> 551 553 </div>
12	DNS TOMAS R ^X BOSEN.	· S · GR ^{EGORI} AS R ^A BB ^{ER}	1	1·65	264
B. Lijevo sigla:					
1	 				
	* DNS TOMAS R ^X BOSEN *	· S · GR ^{EGORI} AS R ^A BB ^{ER} AS* (Svršetak natpisa raskovan, ali jamačno glasi ovako.)	1	1·55	539

II. VRSTA.

	U polju sigle: T O	A. Lijevo sigla: R		
1	• DNS • TOMA S • REX • BOS •	• S • GREGORI • RABAE •	3	[1·67] { 343 350
2	T O • DNS • TOMA • S • REX • BOS •	• S • GREGORI • RABAE R •	7	[1·77] { 541 549
Više krune lijevo i desno po jedna piknja:				
1	• •			
1	T O D N S • S • T O M A • S • R E X • B O S •	R • S • GREGORI • RABAE R • (U jednog komada fali piknja na kraju natpisa.)	3	[1·69] 542
2	T O • DNS • TOMAS. • REX BOS. (U jednog komada fali tačka na početku natpisa.)	R • S • GREGORI RABAE R •	3	[1·83] 544
3	T O DNS TOMAS R • EX BOS R	R • S • GREGORI RABAE R •	5	[1·77] 546
Više krune lijevo i desno po jedna petorepa zvijezda:				
	* *			
1	T O DNS TOMAS R • EX BOS R	R • S • GREGORI RABAE R •	1	1·67 547

2	T O IOMAS TOMAS R EX BOSNE T	• S · GREGORI N A B A E N S R	2	[1·74]	546
3	T O IOMAS TOMAS R EX BOSNE T	• S · GREGORI N A B A E N S R	1	1·67	548
Više krune po dvije piknje: • •					
Grb stoji uspravno na srijedi.					
1	T O IOMAS TOMAS R EX BOSNE T	• S · GREGORIAS N A B A E N S R	1	1·98	522
2	T O IOMAS TOMAS R EX BOSNE T	• S · GREGORIAS N A B A E N S R	2	[1·71]	528
3	T O IOMAS TOMAS R EX BOSNE T . T .	• S · GREGORIAS N A B A E N S R	33	[1·80]	{ 532 578
4	T O IOMAS TOMAS R EX BOSNE T . T .	• S · GREGORIAS N A B A E N S R	2	[1·75]	529
Štit koso položen.					
5	T O IOMAS TOMAS · REX BOSNE	• S · GREGORIAS N A B A E N S R	1	1·65	531
6	T O IOMAS TOMAS. · REX BOSNE T	• S · GREGORIAS N A B A E N S R	5	[1·84]	525
7	T O IOMAS TOMAS. · REX BOSNE T .	• S · GREGORIAS N A B A E N S R	3	1·62	{ 526 527
8	T O IOMAS TOMAS R E X BOSNE T	• S · GREGORIAS N A B A E N S R	5	[1·82]	521
9	T O IOMAS TOMAS. · REX BOSNE T	• S · GREGORIAS N A B A E N S R .	5	[1·86]	524

6*

10	Ions T O TOMAS. •RAX BOSNE T	S GRAGORIAS RAZBENAS •S. GRAGORIAS RAZBENAS	4 [1.86]	523
11	Ions T O TOMAS. •RAX BOSNE T	•S. GRAGORIAS RAZBENAS	1 [1.86]	523
12	Ions T O TOMAS. •RAX BOSNE T	•S. GRAGORIAS RAZBENAS.	2 [1.55]	552
13	Nečitljivih ove vrste		{ 5 4 [1.71]	{ 515 540
Više krune po dvije zvijezde:				
	* * *			
	Sigle: T O			
1	Ions T O TOMAS R EX BOSNE T	S GRAGORIAS RAZBENAS	10 [1.98]	519
2	T O Ions TOMAS R EX BOSNE T	S GRAGORIAS RAZBENAS	7 [1.78]	518
3	T O Ions TOMAS R EX BOSNE T	•S. GRAGORIAS RAZBENAS	{ 16 11 [1.79]	{ 516 517
4	T O Ions TOMAS RAX BOSNE	•S. GRAGORIAS RAZBENAS	22 [1.80]	{ 507 508 582
5	T O Ions TOMAS RAX BOSNE.	•S. GRAGORIAS RAZBENAS	10 [1.90]	509
6	T O •Ions TOMAS RAX BOSNE.	•S. GRAGORIAS RAZBENAS	{ 1 2 [1.81]	{ 509 520
7	T O Ions TOMAS. RAX BOSNE T	•S. GRAGORIAS RAZBENAS	27 [1.87]	510
8	T O Ions TOMAS. RAT BOSNE T	•S. GRAGORIAS RAZBENAS	1 1.86	511

9	• REX TOMAS. RAX BOSEA T.	• 8. GRAGORIAS RABBIENAS	5	[1·76]	513
10	• REX TOMAS. RAX BOSEA T.	• 8. GRAGORIAS RABBIENAS	2	[1·80]	{ 512 514
11	• REX TOMAS. RAX BOSEA T.	• 8. GRAGORIAS RABBIENAS	{ 15 1	[1·80]	{ 514 582

III. VRSTA.

U polju sigle:

O - T

1

Više krune dvije piknje.

• REX TOMAS R.
• AX BOSEA T.

• REX TOMAS R.
• AX BOSEA T.

(Potonja dva znaka izbrisana, vidljivo samo što je reproducirano.)

• REX TOMAS R.
• AX BOSEA T.
(Nije identičan s gornjim.)

• REX TOMAS R.
• AX BOSEA T.

• 8. GRAGORIAS RABBIENAS

• 8. GRAGORIAS RABBIENAS

• 8. GRAGORIAS RABBIENAS

• 8. GRAGORIAS RABBIENAS

Dodatak.

U priloženoj slici priopćujem na str. 4. spomenuti pečat bana Stefana Kotromanića, kome se original nalazi u našem zemaljskom muzeju. Pečat otisnut je u polukrugljastom kolaču sivkasto-žuta voska, promjera od 10·5 cm, a debljine od 4 cm.

Slika 5. Originalni pečat bana Stefana Kotromanića. (Sublizu $\frac{1}{3}$ nar. vel.)

Kroz taj kolač provučena je podebela pletena uzica od crvenih svilenih niti, kojima se kraj na donjoj strani razdvaja u dvije struke. Listina, na kojoj je taj pečat nekoć visio, nam fali. Sam pečat je poduboko, od priliike 7—8 mm, u vosak otisnut i prilično dobro očuvan.

Predstavlja nam oklopnika na konju, kako trkom jaši na lijevo. Na glavi mu je šiljata kaciga, koja završuje na vršku u kruglu, u desnici drži oklopnik kopljje sa barjačićem, u ljevici sreoliki štit. Na štitu razabire se na desno koso položena prutica,

koju nalazimo i na grbu Tvrka I. i Tvrka II. Konj je zaodjet plaštem, ali se na njemu ne opaža ni na prsima, ni na bokovima, nikakva heraldička prikaza.

Pečat rezan je prilično nevjesto i stilistički nesavršeno. U jahača su noge prema gornjem tijelu nerazmjerno malene; oblik glave se ne razabire, ruke se ne vide a i odjeća nije razgovjetna. U konja, koji je u glavnome prilično dobro prikazan, relijef je mjestimice preobao, a neke partie, osobito glava i vrat, su razmjerno tanke. Čitavo dno pečata posuto je plitko ukucanim križićima. Natpis na pečatu ide obodnicom u dva reda te glasi:

У vanjskom vijencu: СНЕ + ПЕЧАТ ГОДИНА СРЕПАНА БАНА СВО-
БОДНОГА ГНЯ ВСЕ ЗЕМЉЕ БОСНЬСКЕ

У nutarnjem vijencu: ХСОРСКЕ СОЉСКЕ Н ДОЛНЕ КРДНСКЕ Н
ВСЕ ЗЕМЉЕ ХЛВМЬСКЕ +

To jest: Si je + pečat gospodina Stjepana bana svobodnoga gospodina vse zemle bosnske, usorske, sol'ske i dolne krajske i vse zemle hımske +.

Zanimivo je u toga pečata, da se ban izrično na njemu nazivlje „slobodnim gospodinom“ i „gospodinom vse zemlje humske“.

Ovaj potonji pridjevak mogao je on sebi nadjeti istom onda, kada je protjerao zadnju srpsku četu iz Huma, a to je bilo godine 1325. tako, da nema sumnje, da ovaj pečat potječe iz vremena poslije godine 1325., a možda i iz vremena poslije godine 1350., kada car Dušan morade odustati od svojih aspiracija na zemlju humsku.

Promjer pečatovog otiska iznosi 8·3 cm, promjer nutarnjeg polja 5·3 cm, tako da je širina obih redova natpisa iznosila 1·5 cm. Spomenuti nam je još, da je svaki redak opasan kružnom crtom.